

Zuzenbidea Lizarrako eta Donostiako foruetan

Roldán JIMENO ARANGUREN
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

Aurkibidea

I. SARRERA. II. AUZOTASUNA. III. TOKIKO ERAKUNDEAK. IV. EPAIKETAK. V. SOLDADUTZA. VI. ZERGA-SISTEMA. VII. MERKATARIEN ETA ERROMESEN ESKUBIDEAK. VIII. JABETZAREN ETA ONDASUNEN BABES JURIDIKOA, ETA GOZAMENEKO ESKUBIDE ERREALAK. IX. OBLIGAZIOAK ETA KONTRATUAK. 1. Betebeharrak. 2. Salerosketak. 3. Dohaintzak. 4. Errentamenduak. X. FIDANTZA ETA BAHIA. XI. EZKONTZA, ALARGUNTZA ETA BIGARREN EZKONTZA. XII. FILIAZIOA. XIV. BAKEAREN BERMEA ETA PERTSONEN ETA ONDASUNEN BABES PENALA. XV. ERLIJO-GUTXIENGOEI BURUZKO ZUZENBIDEA. XVI. LABURPEN MODUAN. XVII. BIBLIOGRAFIA.

I. SARRERA

Ongi ezagutzen dugu Lizarrako eta Donostiako foruen zuzenbidea, aspalditik, Jose María Lacarrari esker; hain zuzen ere, ikerketak eta edizioak argitaratzen hasi zen 1927an¹ eta, ondoren, 1969an, Lizarrako mediebalista ospetsuak ikerketa gehiago egin zituen, bere ikasle Ángel J. Martín Duquerekin². Lehengo, 1963an, Gustaf Holmer-ek³ Lizarrako foruaren beste bertsio bat argitaratu zuen; urte berean, José Luis Banús Aguirrek⁴ Donostiako foruaren edizioa eta

---

¹ LACARRA, J. M., Fuero de Estella, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 4 (1927), 404.-451. or.; Fuero de Estella. Año 1164, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 9 (1932), 386.-392. or.; Fuero de Estella en versión lemosina, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 9 (1932), 393.-413. or. Notas para la formación de las familias de fueros de Navarra, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 10 (1933), 203.-272. or.

² LACARRA, J. M. eta MARTÍN DUQUE, Á. J., *Fueros derivados de Jaca I: Estella-San Sebastián*, Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia, 1969.

³ HOLMER, G. (argit.), *El fuero de Estella según el manuscrito 944 de la Biblioteca de Palacio de Madrid*, Bilduma: Leges Hispanicae Medii Aevi, 10. zk., Göteborg; Stockholm; Uppsala: Karlshamn, 1963.

⁴ BANÚS Y AGUIRRE, J. L., *El Fuero de San Sebastián*, Zarautz: Donostiako Udala, 1963.

azterketa argitaratu zituen. Eusko Ikaskuntzak *El fuero de San Sebastián y su época* biltzarra antolatu zuen Donostian, 1981eko urtarrilaren 19tik 23ra. Biltzar horretako aktetatik, Donostiako forua aztertzeke ezinbestekoak diren zenbait artikulua atera ziren. Egile hauenak nabarmendu behar dira: José Luis Orella Unzué⁵, Gabriel García Cantero⁶, Francisco Salinas Quijada⁷ eta Paz Alonso⁸. Era berean, biltzar horretan, oso ekarpen erabilgarriak egin zituzten Ángel J. Martín Duquek –foruaren testuaren edizio berria eman zuen⁹– eta Luis Alberto Basabe Martínek –bere azterketa filologikoari gaztelaniazko itzulpena erantsi zion¹⁰–. José Luis Orellak Donostiako foruari buruz sakontzen jarraitu zuen 1999an argitaratutako beste lan batean¹¹.

Ikertzaileen azken ekarpen aipagarriek Lizarrako lehenengo foruaren datuen berrikuspen kritikoan jarri dute arreta. Esaten zen Lizarra 1090ean sortu zela, erakunde juridiko berezi moduan eta Estella izenez, Antso Ramiritzek Lizarrara herrixka frankoz bete eta biztanleei Jakako forua eman zienean; eskubide horrek beste edozeinek baino gehiago biltzen zituen Donejakue bidean herrigune bat eraikitzeke askatasun burgesak. Data hori zalantzan jarri zuen lehenengoa Ángel J. Martín Duque izan zen¹², foruaren emakidaren ustezko 800. urteurrenean. Martín Duquek erakutsi zuen 1076an sortu zela lehenengo herrigune burgesa San Martin elizaren inguruan eta, beraz, litekeena da urte horren

---

⁵ ORELLA, J. L., Estudio jurídico comparativo de los fueros de San Sebastián, Estella, Vitoria y Logroño. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 255.-300. or.

⁶ GARCÍA CANTERO, G., El Derecho civil en el Fuero de San Sebastián. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 379.-396. or.

⁷ SALINAS QUIJADA, F., El Derecho civil en el Fuero de San Sebastián (Y Fuero Nuevo). *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 301.-378. or.

⁸ ALONSO, P., El proceso penal en el Fuero de San Sebastián. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 397.-405. or.

⁹ MARTÍN DUQUE, Á. J., El fuero de San Sebastián. Tradición manuscrita y edición crítica. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 3.-25. or.

¹⁰ BASABE MARTÍN, A., Estudio lingüístico del fuero de San Sebastián en Congreso. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 27.-68. or.

¹¹ ORELLA, J. L., El fuero de San Sebastián y su entorno histórico. GÓMEZ PIÑEIRO, J. eta SÁEZ GARCÍA, J. A. (argit.) *Geografía e Historia de Donostia-San Sebastián*, Donostia: Ingeba, 1999, 60.-78. or.

¹² MARTÍN DUQUE, Á. J., La fundación del burgo navarro: Estella, *Príncipe de Viana*, 51. libk., 190. zk. (1990), 317.-328. or.; berrarg. *Príncipe de Viana*, 63. libk, 227. zk. (2002), 761.-772. or.

eta 1084aren artean jaso izana frankoek forua, urte horretan agertzen baita lehen aldiz idatzita Lizarrak foru hori zuela. Ana María Barrerok are gehiago zehaztu zuen datazioa: 2003an, Jakako familiaren testuen iturri dokumentalak sakon aztertu ondoren, adierazi zuen Lizarrako foru laburra 1076. eta 1077. urteen artean eman zutela¹³. Zenbait egilek ez dute kontuan hartu berrikuspen hori; esaterako, Luis Javier Fortúnek, zeinak Lizarrako foruari buruzko laburpen ongi aztertua egin zuen Nafarroako tokiko foruen azterketa panoramikoan (2007)¹⁴. Hala ere, beste egile batzuek aintzat hartu dute, besteak beste, guk (2005 eta 2016)¹⁵ eta Xabier Irujok, zeinak Lizarrako foruari buruz egindako monografian hura aztertu eta ingelesera itzuli zuen (2011)¹⁶.

Gaiari buruz lan ugari egin da, baina arazo metodologiko handia ere egon da; izan ere, funtsean foru horien zuzenbidea aztertu duten egileek kodetze-irizpide propioak erabili izan dituzte. Zuzenbidearen Historia aztertzeko, XI. eta XII. mendeetan ez zeuden irizpideak aplikatzen badira, zorrozki mugatzen dira figura juridikoak, eta kategoria positibo zibilen, penalen eta prozesalaren bidez baino ez dira aztertzen. Emaidza nahiko artifizia da, eta errealitatea itxuraldatzen du, egitura kodetuak ez baitu zerikusirik Goi Erdi Aroko eta Erdi Aro Klasikoko instituzioen izaera juridikoarekin. Izan ere, garai haietan zuzenbidea, funtsean, herritarra zen, eta oraindik ez zen *ius commune* delakoa ere agertu.

Antso V.a Ramiritzen Lizarrako foruaren lehenengo 14 kapituluak 23 manutan daude antolatuta, eta 1164ko foru luzean kopiatu ziren. José María Lacarrak eta Ángel J. Martín Duquek argitaratu zuten testu horren A bertsioa, latinez¹⁷, eta Julio Camposek gaztelaniara itzuli zuen¹⁸; azken bertsio hori 2008an egokitu genuen, Gregorio Monrealekin batera egin genuen argitalpenean¹⁹. Hala

¹³ BARRERO GARCÍA, A. M., La difusión del Fuero de Jaca en el Camino de Santiago. *El Fuero de Jaca, II, Estudios*, Zaragoza: El Justicia de Aragón, 2003, 113.-160. or.

¹⁴ FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, L. J., Fueros locales de Navarra, *Príncipe de Viana*, 68. libk, 242. zk. (2007), 881.-883. or.

¹⁵ JIMENO ARANGUREN, R., El municipio de Vasconia en la Edad Media, *Iura Vasconiae*, 2 (2005), 63.-67. or.; JIMENO ARANGUREN, R., *Los Fueros de Navarra*, Madril: Estatuko Agentzia, Estatuko Aldizkari Ofiziala, 2016, 319.-326.or.

¹⁶ IRUJO, X., *Giving Birth to Cosmopolis. The Code of Laws of Estella (c. 1076)*, Santa Barbara: University of California, Santa Barbara, 2011.

¹⁷ LACARRA, J. M. eta MARTÍN DUQUE, Á. J., *Fueros de Navarra, I. Fueros derivados de Jaca. I. Estella-San Sebastián*, Iruña: Nafarroako Foru Aldundia, 1969, 87.-149. or.

¹⁸ CAMPOS RUIZ, J., *El Fuero de Estella*, Estella/Lizarrak: Lizarrako Udala, 2005, 7.-31. or. (Itzulpenaren berrikuspena: Merche OSÉS URRICELQUI).

¹⁹ MONREAL ZIA, G. eta JIMENO ARANGUREN, R., *Textos histórico-jurídicos navarros. I. Historia Antigua y Medieval*, Iruña: Nafarroako Gobernua, 2008, 49.1 zk., 303.-329. or.

latinezko bertsioa nola gaztelaniazkoa berrikusi genituen 2016an argitaratu nuen edizioan²⁰.

Era berean, 1164ko testuaren A bertsioan oinarrituta idatzi zuten 1180 inguruko Donostiako forua. Testuak aztertuta, José María Lacarrak eta Ángel Martín Duquek erakutsi zuten Donostiako foruaren hitzaurrea eta 24 manuak Lizarrako forutik hartu zirela literalki edo aldaketa txiki batzuekin. Testu hauek dira bat datozenak²¹:

-*Hitzaurrea*: Lizarrako foruaren tituluak eta protokoloa kopiatzen ditu.

-Lizarrako foruaren 1, 1 kap. = Donostiako foruaren 1, 1 kap.

-1, 13 kap. (Lizarra) = 1, 7 kap. (Donostia).

-1, 10 kap. (Lizarra) = 1, 9 kap. (Donostia).

-1, 3 kap. (Lizarra) = 1, 11 kap. (Donostia).

-1, 2 kap. (Lizarra) = 2, 1 kap. (Donostia).

-1, 4 kap. (Lizarra) = 2, 2 kap. (Donostia).

-1, 5 kap. (Lizarra) = 2, 3 kap. (Donostia).

-1, 6 kap. (Lizarra) = 2, 4 kap. (Donostia).

-1, 7 kap. (Lizarra) = 2, 5 kap. (Donostia).

-1, 8 kap. (Lizarra) = 2, 6 kap. (Donostia).

-1, 9 kap. (Lizarra) = 2, 7 kap. (Donostia).

-1, 10 kap. (Lizarra) = 2, 8 kap. (Donostia).

-1, 11 kap. (Lizarra) = 2, 9 kap. (Donostia).

-1, 12 kap. (Lizarra) = 2, 10 kap. (Donostia).

-1, 14 kap. (Lizarra) = 2, 11 kap. (Donostia).

-2, 3 kap. (Lizarra) = 3, 1 kap. (Donostia).

-2, 4 kap. (Lizarra) = 3, 2 kap. (Donostia).

-2, 5 kap. (Lizarra) = 3, 3 kap. (Donostia).

-2, 6 kap. (Lizarra) = 3, 4 kap. (Donostia).

-2, 7 kap. (Lizarra) = 3, 5 kap. (Donostia).

-2, 12 kap. (Lizarra) = 3, 6 kap. (Donostia).

-2, 14 kap. (Lizarra) = 3, 7 kap. (Donostia).

-2, 26 kap. (Lizarra) = 3, 8 kap. (Donostia).

-2, 11 kap. (Lizarra) = 3, 9 kap. (Donostia).

²⁰ JIMENO ARANGUREN, R., *Los Fueros de Navarra, op. cit.*, 327.-347. or. (lat.), 348.-368. (gast.).

²¹ LACARRA, J. M. eta MARTÍN DUQUE, Á. J., *Fueros derivados de Jaca I: Estella-San Sebastián, op. cit.*, 29.-31. or.

XII. mende erdialdetik Jakako forua oinarritzat hartzen zen beste foru batzuk interpretatzeko; izan ere, Alfontso II.ak 1187an egindako adierazpen baten arabera, mende horren bigarren erdialdetik aurrera «Gaztelatik, Nafarroatik eta beste lurralde batzuetatik etortzen ziren Jakara, ohitura onak eta foruak ikastera eta beren lurraldeetara eramatera». Behe Erdi Arotik, Lizarrako, Iruñeko, Donostiako eta Hondarribiko jendea Jakara joaten zen forua interpretatzera, bai eta herri horietan emandako sententziak apelatzera ere. Errealitate hori historiografian jasota geratu zen; esaterako, Esteban Garibayk gogorarazi zuen honako hau esaten zela XIV. mende hasieran idatzitako *Crónica de los Estados Peninsulares* testuan:

«Et dizen más, que Navarra e Ypuzcoa se gobiernan por el fuero de Sobre Arbe; que si los reyes fuessen de Navarra, los privilegios que fueron de Navarra tenían; et oy en día de Ypuzcoa apellan a fuero de Sobre Arbe; et los de Navarra sí fazían, si non que lo vedó el rey don Sancho “l'Encerrado»²².

Lan honetan, Lizarrako eta Donostiako foruen zuzenbidea aztertuko dugu, aipatu berri ditugun iturrien bidez. Gure ikerketatik kanpo utziko dugu Tibalt I.a-ren garaiko Lizarrako foru-proiektua (1234-1253), erregeak, azkenean, ez baitzuen berretsi. Testu berri hori hizkuntza erromanikoan idatzi zuten, zehaztasun juridikoak txertatu ziren eta zuzenbide zibileko eta penaleko kapitulu berriak erantsi, Lizarrako jurisprudentziako jardunbidetik abiatuta.

II. AUZOTASUNA

Erdi Aroko udalerrri guztietan bezala, Lizarrako eta Donostiako zuzenbidea hiribildu horietako herritarrei buruzkoa zen. Hiribilduko herritarra izateak edo ez izateak markatzen zuen pertsonen egoera. Foruak emandako auzotasunak berdintasun eta babes juridikoa ematen zuen eta, horri esker, herritarrek herri-ondasunak erabil zitzaizketen, kontzejuan parte har zezaketen eta askatasun, salbuespen eta frankizia jakin batzuk zituzten. Azken finean, foruek emandako abantaila batzuk ziren, eta, horien bidez, biztanleak erakartzen ziren. Gainera, Lizarraren eta Donostiaren kasuan, biztanle berri horiek frankoak izatea lehenesten zen, nafarrak eta elizgizonak ezin baitziren hiribildu horietan bizi, erregearen eta auzotar guztien baimena izan ezean²³.

²² GARIBAY, E. de, *Los XL libros d'el Compendio historial de las Chronicas y vniuersal Historia de todos los reynos de España / Compuestos por Esteuan de Garibay y Çamálloa, de nación Cántabro, vezino de la villa de Mondragón, de la provincia de Guipúzcoa*, Anveres: Christophoro Plantino, 1571, XXI. lib., XIV. kap.

²³ Lizarra 1, 13 = Donostia, 1, 7.

Lizarrako foruak *biztanlea* eta *auzotarra* bereizi zituen; horren arabera, biztanle bat herrira heltzen bazen, etxe bat alokatu eta bertan bizitzeko asmoz, ez zuen zergarik ordaindu beharko urtebete eta egun batez²⁴. Epe hori igarota, biztanleak ostearen betebeharrak eta auzotasunaren kargak bete beharko zituen auzotar izateko, gainerakoek bezala²⁵. Manu interesgarri eta argigarri hori ez zuten txertatu Donostiako foruan; horretan, xedapen gehienek biztanleez hitz egiten dute, eta ulertzen da auzotarrak direla. Hori guztia agerian jartzen da 1, 7.2 kapitulu adierazgarrian, non adierazten den auzotarren kontzejuak eta erregeak erabakitzen zutela zein elizgizon eta zein nafar izan zitezkeen «herriko biztanle», hots, gizarte-estamentu horietako nor izan zitezkeen auzotar. Donostiako foruan, berariaz auzotarrez hitz egiten duten manu gehienak Lizarrako forutik hartu ziren zuzenean²⁶.

Lizarrako foruan auzotasunari buruz hitz egiten zuten kapitulu guztiak ez ziren Donostiako forura heldu. Batzuk oso adierazgarriak dira; adibidez, batek zioen emakume alargunek auzotasun osoa zutela eta hiribilduko auzotarren karga guztiak bete behar zituztela, ostera joateko betebeharra izan ezik²⁷; beste baten arabera, auzotarrek ostean parte hartu behar zuten, derrigorrez²⁸; beste baten aginduaren arabera, lursail bat erosi nahi zuten auzotarrek ezin zuten auzotasuna alegatu, senidetatsuna baizik²⁹; ezin ahaztu, halaber, auzotarrei buruzko auzi prozesalei buruzko erregulazioa³⁰.

III. TOKIKO ERAKUNDEAK

Udaleko foruetan sarritan aipatzen dira hiribildua gobernatzen zuten edo justizia egiteaz arduratzen ziren agintariak; Lizarrako eta Donostiako foruetan ere bai, jakina. Erakunde horiek aipatzen dira, baina ez dira horien zereginak deskribatzen.

Lizarrako foruan hiribilduko Kontzejua aipatzen da, berariaz. Tokiko gizon handiek osatzen zuten kide anitzeko erakunde hori ia ez da ageri testuan;

---

²⁴ Lizarra, 2, 16.1.

²⁵ Lizarra, 2, 16.2.

²⁶ Zehazki, honako hauek dira: Lizarra 1, 7.1 = Donostia, 2, 5.1; Lizarra, 1, 8 = Donostia 2, 6; Lizarra, 1, 13 = Donostia, 1, 7; Lizarra 1, 6.3 = Donostia 2, 4.3; Lizarra 1, 7.1 = Donostia 2, 5.1. Lizarra, 1, 8 = Donostia 2, 6. Lizarra 1, 9 = Donostia, 2, 7. Lizarra, 2, 6.1 = Donostia 3, 4.1. Lizarra, 2, 11.13 = Donostia, 3, 9.13.

²⁷ Lizarra, 2, 15.

²⁸ Lizarra, 2, 69.

²⁹ Lizarra, 2, 42.

³⁰ Lizarra, 2, 31 eta 2, 70.

soilik aipatzen da zer zeregin zuen kontzejuak barrutietan³¹, eta erakunde horri ordaindu behar zitzaioela etxean ardoa gordetzen zuen atzerritarri jarritako isunaren erdia³². Donostiako foruan ez da aipatzen hiribilduko kontzejua, baina bai «hamabi auzotar onak»³³, zeregin judizialak aipatzen dituzten xedapen batzuetan. Pentsa daiteke, «gizon onak» aipatzen dituzten garaiko beste testu juridiko batzuetan bezala, gizon horiek udal-zeregin administratiboak zituztela kontzejuetan eta, horrez gain, justizia egiten zutela eta ekonomia eta finantzeta-kontuetan parte hartzen zutela³⁴. Badirudi hamabi auzotar onak Donostiako Kontzeju izango zenaren jatorria direla, Foru Zaharreko hamabi jaunak Nafarroako Gorteen aitzindari izan ziren moduan.

Hiribilduko jaunaren eta merioaren instituzioek, hots, hiribilduan erregearen ordezkari zirenek, erregulazio bera zuten Lizarrako eta Donostiako foruetan: jauna lau manu penaletan agertzen da³⁵, eta erregearen merioa, batean³⁶. Baina manu horiez gain, tokiko instituzio horiek berezko erregulazioa dute: hiribilduko jauna maiz agertzen da Lizarrako testuan, isunak jasotzeari edo beste auzi prozesal batzuei buruz idazten denean³⁷, baina ez da gauza bera gertatzen Donostiako foruan. Donostiako foruan, Lizarrako eredu-zko testuarekin alderatuta, beste hiru manutan aipatzen da hiribilduko jauna³⁸.

Antzeko zerbait gertatzen da Lizarrako merioarekin³⁹: isun handien hartzaile zen, eta askotariko eskumen prozesalak zituen; aldiz, instituzio hori ez da ageri Donostiako foruan, Lizarrako foruan inspiratuta ez dagoen berezko kapitulu batean izan ezik⁴⁰.

Foruak alkatea eta probestua urtero aldatzeko eskubidea aitortzen zien Donostiako auzotarrei⁴¹. Instituzio judizial horiek bazeuden Lizarran, baina ez dakigu urtero izendatzen ote ziren hiribilduan, foruan ez baitago horri buruzko

³¹ Lizarra, 2, 49.

³² Lizarra, 2, 61.

³³ Donostia, 2, 4.3 y 2, 4.5.

³⁴ ARÍZAGA, B., Las villas guipuzcoanas que reciben el fuero de San Sebastián: modos de vida de sus habitantes, *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 119. or.

³⁵ Lizarra 2, 3.2 = Donostia, 3, 1.2; Lizarra 2, 3.2 = Donostia, 3, 1.2; Lizarra 2, 7.2 = Donostia 3, 5.2; Lizarra 2, 7.3 = Donostia 3, 5.3.

³⁶ Lizarra 1, 9 = Donostia, 2, 7.

³⁷ Lizarra, 2, 1.2; 2, 8.2; 2, 8.3; 2, 21.3; 2, 25.2; 2, 30; 2, 53.1; 2, 61.

³⁸ Donostia, 4, 3.5; 4, 4.2; 4, 4.5.

³⁹ Lizarra, 2, 8.2; 2, 18.1; 2, 18.4; 2, 18.5; 2, 21.3; 2, 22.3; 2, 22.4; 2, 22.5; 2, 48.4; 2, 50.3.

⁴⁰ Donostia, 4, 2.2.

⁴¹ Donostia, 4, 8.

ezer jasota. Alkateari buruzko bi manu soilik errepikatzen dira bi foruetan⁴². Bestalde, Lizarrako foruan beste hainbatetan aipatzen da instituzio hori⁴³, eta Donostiakoan, aldiz, gutxiagotan⁴⁴.

Lizarrako foruan ez da almirantea aipatzen, baina Donostiako foruan bai⁴⁵; tokiko instituzio horrek zeregin polizialak, fiskalak eta militarrek zituen.

IV. EPAIKETAK

Bi hiribilduotako biztanleek arlo judizial abantailatsua zuten⁴⁶. Lizarrako eta Donostiako foruetan, gizonak beti hiribilduaren barruan epaitu behar ziren⁴⁷. Baina auzotar bat udalerritik kanpo egonik, kanpotar batek auzitara eramaten bazuen, biek Lizarrara edo Donostiara joan behar zuten –kasuan kasu–, eta han egingo zen justizia, ezin baitzuten alkate kanpotarrek epaitu, foruaren arabera⁴⁸. Donostiako foruaren azken kapituluan errepikatu egin zen printzipio juridiko hori, non erregeak, foru bidez, hauxe agindu zien hiribilduko biztanleei: «Nire lurraldean edo nire kurian dauden tokian daudela, Donostiako foruaren arabera epaituak izan daitezela»⁴⁹.

Paz Alonsok aztertu zuen foru horien prozesu penala⁵⁰, eta ez da ezer adierazten epaiketak hasteko moduari buruz. Ikusi dugunez, ez da ia ezer aipatzen alkateari buruz; hala, ez dakigu zeregin ofizialik ote zuen delituen jazarpenean. Lehen aipatutako kapituluan, hots, auzotar bat auzitara eramaten zuen kanpotarraren kasuan⁵¹, badirudi akusatzailearen eskariz hasten zirela prozedurazko jarduketak, eta beste manu batzuek ere halaxe iradokitzen dute⁵².

Akusazioa jartzeko epeak zeuden, egoera jakin batzuetan, behinik behin: esaterako, emakume bortxatuei buruzko manuan, emakumeak bortxaketa gertatu eta lehenengo hiru egunetan salatu behar zuen eraso, eta benetako lekukoe-kin frogatu⁵³; halaber, lekuko faltsuari buruzko kapituluan ikusten denez, lekuko

⁴² Lizarra 1, 6.3 = Donostia 2, 4.3; Lizarra 1, 10.2 = Donostia 2, 8.2.

⁴³ Lizarra, 2, 8.2; 2, 31.4; 2, 48.3; 2, 48.4; 2, 67.

⁴⁴ Donostia, 4, 4.7; 4, 4.8.

⁴⁵ Donostia, 4, 4.7.

⁴⁶ ALONSO, P., El proceso penal, *op. cit.*, 397.-398. or.

⁴⁷ Lizarra 1, 10.1 = Donostia, 2, 8.1.

⁴⁸ Lizarra, 1, 10.2 = Donostia 2, 8.2.

⁴⁹ Donostia, 4, 9.

⁵⁰ ALONSO, P., El proceso penal, *op. cit.*, 398.-405. or.

⁵¹ Lizarra, 1, 10.2 = Donostia 2, 8.2.

⁵² Lizarra 2, 7 = Donostia 3, 5; Lizarra 1, 6 = Donostia 2, 4; Lizarra, 2, 26 = Donostia, 3, 8.

⁵³ Lizarra, 1, 6.5 = Donostia, 2, 4.5.

hura ezin zuten salatu testigantza faltsua eman eta bi urte eta egun bat igaro ondoren⁵⁴.

Kautelazko neurriak nahiko zehatz jaso zituzten. Hala, ezin zuten inor espetxeratu, zuzenbidezko fidantza edo bere buruaren fidantza ematen bazuen⁵⁵. Lehenengo kasuan, zuzenbidezko fidatzaileak demandatua epaiketara joango zela bermatzen zuen eta, kontrako sententzia jasotzen bazuen, bete egingo zuela. Bestalde, bere buruaren fidantza nolabaiteko autofidantza zen, zeinaren arabera demandatuak bahitu izateko konpromisoa hartzen zuen, sententzia beteko zuela bermatzeko⁵⁶. Lizarrako foruan, ez zen agertzen prozesu penaletako bahiari buruzko ezer. Bai, ordea, Donostiako foruan, hamar manuk osatutako kapitulu luze batean: isuna ordainduko zela bermatzeko erabiltzen zen, aldi berean berme eta prozedura exekutibo izateko xedez⁵⁷:

«Zorragatik fidantza duenak, bahia jarri beharko du fidantza modura.

Eta fidantza modura heren bat gutxiago balio duen hildako bahia ematen badu, bahia onartu beharko zaio, hirugarren egunean.

Baina abere bizia ematen badu, lehenago nahiz geroago onar daiteke. Baina zorra ehun sueldo baino gehiagokoa bada, zaldi, mando edo behor bizia erakutsi beharko du.

Eta zorrak ehun sueldo balio badu, hogeit hamar sueldo balio duen aberea erakutsi beharko du; eta zorrak berrogeita hamar balio badu, hamar sueldo balio duen aberea erakutsi beharko du.

Eta ezin badu bahirik eman, goian idatzita dagoen bezala, erregearen zigilua erakutsi beharko du; eta ez badu erregearen zigilua erakutsi nahi, hiribilduko jaunarengana joan lehenbailehen, eta hirurogei sueldo eskatu, eta erregearen espetxean sartu, zor duena izan arte.

Eta abere horiek bahi direla ekoitzi ez dutenaren balioa hemezortzi denario dira goizetik gauera; eta astoa bada, bederatzi denario.

Eta fidatzailea bera preso egonez gero, gau bakoitzeko hirurogei sueldoren petxa ordain dezala hura preso egotearen erantzule denak.

Eta petxa hori ordaindu behar izan badu, bi halako itzuliko dizkio.

Eta fidatzaileak egilea apelatuko balu, bost eguneko epea emango zaio erregearen lurretan badago; kanpoan badago, hamar egunekoa. Eta Santiagon bada, hilabete eta egun bat; San Gilen bada, hilabete eta egun bat; eta Jerusalem, urtebete eta egun bat. Eta aurrez esandako baldintzetan etortzen ez bada, eman bere zorra, kontra egin gabe.

⁵⁴ Lizarra, 2, 26.1 = Donostia, 3, 8.1.

⁵⁵ Lizarra, 1, 5 = Donostia 2, 3.

⁵⁶ ALONSO, P., El proceso penal, *op. cit.*, 401. or.

⁵⁷ Donostia, 4, 3.1-3.10.

Eta bahia dagoenean, hartzekodun den aldetik zordunari har diezaiokeela bermatzeko, erregearen zigilua erakutsi beharko du; ez badu halakorik egiten, zuzenbidezko fidatzailea hartu beharko du. Eta agerikoa bada, ordaindu edo harekin ados jarri beharko du; eta erregearen zigilua apurtzen badu, hirurogei sueldo ordaindu beharko ditu».

Prozesuaren erdigunean froga zegoen, eta beti akusatzaileari zegokion. Hark aurkeztutako gertakariak frogatu behar zituen frogara horren bidez, eta hori aurkeztean, ez dirudi epaituak bere burua defendatzeko aukerarik zuenik⁵⁸. Froga, oro har, lekuko bidezkoa izaten zen⁵⁹. Lekuko bidezko frogarik ez bazegoen eta ez bazen epaitua absolbitzen edo epaiketa bertan behera uzten, demandatuak errugabe zela frogatzeko aukera izaten zuen. Frogarik gabeko akusazio horren aurrean, auzipetuak bereziki Jainkoaren epai bidez garbitu behar zituen berari buruzko susmoak; horrelako frogara ordalikoak oso ohikoak ziren *ius commune* delakoa baino lehenagoko zuzenbide prozesalean. Jainkoaren epai horietan, dibinitateak esaten zuen nor zen erruduna⁶⁰; gure foruetan, epai-duelua eta burdina goriaren ordalia ziren horren salbuespenezko adibide. Lehenengo ordalia hori hiru manutan agertzen da:

«Eta norbaitek azak lapurtu baditu itxi gabeko baratze batean, 5 sueldo ordaindu eta hartutakoa itzuli beharko du; itxita bazegoen, 25 sueldo. Eta ezin badu lekuko bidez frogatu, ukatzen duenak zin egin beharko du; eta frogatu nahi duenak hala nahi badu, epai-duelua eska dezake»⁶¹.

«Eta hildakoaren senideren batek gizona hil duenari esaten badio: *zuk beste modu batean hil zenuen nire senidea, eta ez zen zure etxean gertatu*, hiltzaileak zin egin beharko du, eta burdinazko frogaz egiaztatu gauez eta bere etxean hil zuela, eta ez zegoela beste arrazoi edo etsaitasunik. Eta burdinazko probatik onik eta osorik irteten bada, hildakoaren senideek bermeak eman beharko dizkiote, eta akusatua ez da hilketaren erantzule izango; duelua ere egin daiteke, bi aldeek hala nahi badute, baina hori ez da arauzkoa»⁶².

⁵⁸ Paz Alonsok hala ondorioztatu du (El proceso penal, *op. cit.*, 402. or.), manu hauetatik: Lizarra 1, 6 = Donostia 2, 4; Lizarra 2, 5 = Donostia 3, 3; eta Lizarra, 2, 26 = Donostia, 3, 8.

⁵⁹ Baita manu hauetan ere: Lizarra 1, 4.1. Donostia 2, 2.1; Lizarra 1, 4.2. Donostia 2, 2.2; Lizarra 1, 6.5 Donostia 2, 4.5; Lizarra 2, 6.4. Donostia 3, 4; Lizarra 2, 6.6. Donostia 3, 4.6; Lizarra, 2, 26.2. Donostia, 3, 8.2. Halaber, Lizarra, 2, 13.1; 2, 13.2; 2, 19.1-19.4; 2, 22.2; 2, 22.6; 2, 22.30; 2, 25.1-25.4; 2, 28; 2, 32.2; 2, 32.3; 2, 32.5; 2, 34.1; 2, 35.2; 2, 37.1-37.3; 2, 38.3; 2, 50.1; 2, 50.2; 2, 52.1; 2, 54; 2, 55.1; 2, 55.2; 2, 55.4; 2, 55.5; 2, 62.2; 2, 63.1; 2, 63.3; 2, 64.2; 2, 66; 2, 67; 2, 68.1. Eta Donostia, 4, 4.1; 4, 4.2.

⁶⁰ MONREAL ZIA, G. eta JIMENO ARANGUREN, R., *Textos histórico-jurídicos navarros. I, op. cit.*, 735.-736. or.

⁶¹ Lizarra, 2, 6.4 = Donostia 3, 4.4.

⁶² Lizarra, 2, 7.4 = Donostia 3, 5.4.

«Baina ezin badu lekuko bidez frogatu [testigantza faltsua], epai-duelu bi-dez salba daiteke; eta horretan galtzen badu, gorago idatzita dagoen moduan ordainduko du. Baina auzia irabazten badu, frogatu duenak 500 sueldoko isuna ordainduko du eta zordun izango da proban jarri nahi izan zuenarekin eta haren senideekin»⁶³.

Dueluak hiribilduko gizonekin soilik egin zitezkeen, bi foruetan debekata baitzegoen auziak zirela-eta kanpokoekin egitea. Neurri hori ordezkatzeko, lekukoak izenda zitzaketen, bata nafarra eta bestea frankoa⁶⁴; eta, lekukorik egon ezean, zin egin behar zuten⁶⁵.

Burdina goriaren ordaliari dagokionez, Paz Alonsok gogorarazten du gauzez gertatu zirelako frogatzen zailak ziren kasuetan soilik egiten zela⁶⁶. Hala, gauzez ustez jo zuten mahasti-zaintzailearen kasua daukagu. Akusatuari burdinaren proba egingo zitzaion, eta erretzen ez bazen, zaintzaileak 60 sueldo ordaindu beharko zituen⁶⁷. Bigarren kasua hilketa bati buruzkoa da:

«hildakoaren senideren batek gizona hil duenari esaten badio: *zuk beste modu batean hil zenuen nire senidea, eta ez zen zure etxean gertatu*, hiltzaileak zin egin beharko du, eta burdinazko frogaz egiaztatu gauzez eta bere etxean hil zuela, eta ez zegoela beste arrazoi edo etsaitasunik. Eta burdinazko probatik onik eta osorik irteten bada, hildakoaren senideek bermeak eman beharko dizkiote, eta akusatua ez da hilketaren erantzule izango; duelua ere egin daiteke, bi aldeek hala nahi badute, baina hori ez da arauzkoa»⁶⁸.

Lizarrako foruan bada froga ordalikoen beste adibide bat –ez, ordea, Donostiakoan–; kasu honetan, auzi zibila zen, zorren ordainketa, eta *Hil den gizonari buruz*⁶⁹ kapituluaren agertzen zen:

«Hil den gizon batek beste bati dirua zor bazion, eta eskatzen duenak ezin badu frogatu hildakoak zor ziola, haren ondorengoek zin egingo dute ez zekite-la zor hori zuenik; eta onargarria izango da.

Hildakoaren emazteak gauza bera esango du, eta eskatzen duenak *zuk hori bazenekien* esaten badu, burdinaren probara jo beharko da.

Eta semeari esaten badio *zure aitak diru hau zor dit*, eta semeak erantzuten badu *agian zor zizun, baina itzuli zizun*, dirua eskatzen duenak zin egin eta burdina goria jaso beharko du, eta egiaztatzen badu, bere dirua berreskuratuko du.

⁶³ Lizarra, 2, 26.2 = Donostia, 3, 8.2.

⁶⁴ Lizarra, 1, 4.1 = Donostia 2, 2.1.

⁶⁵ Lizarra, 1, 4.2 = Donostia 2, 2.2.

⁶⁶ ALONSO, P., El proceso penal, *op. cit.*, 404. or.

⁶⁷ Lizarra, 2, 6.7 = Donostia 3, 4.7.

⁶⁸ Lizarra, 2, 7.4 = Donostia 3, 5.4.

⁶⁹ Lizarra, 2, 33.1-33.4.

«Eta nahiko balu, burdinaren proba jasan behar duenak beste gizon bat jar dezake bere ordeztu burdina gorria jaso dezan; izan ere, gerrarako beste gizon bat bidal badezake bere ordeztu, gauza bera egin dezake proba hori egiten den epaiketan burdina jasotzeko».

Lizarrako eta Donostiako foruetan ez da ezer aipatzen epailearen erabakiari buruz, baina, Paz Alonsok ongi ikusi zuen moduan, epailea probaren emaitzarekin oso lotuta zegoen; hala, epaileak probaren emaitza berariaz aitortu, eta foruak berak jasotako zigorra ebatziko zuen. Itxuraz, hori ondorioztatzen da probaren eta zigorraren arteko zuzeneko lotura ikusten den kasuetan⁷⁰; halaxe da, adibidez, testigantza faltsuari buruzko kapituluko kasuan⁷¹:

«Norbaitek testigantza faltsua eman badu eta beste norbaitek beste testigantza batzuekin frogatzen badu, urtebete eta egun bat igaro ondoren, galdu zuenari galera guztiak ordainduko dizkio, eta testigantza eman zuena lurraldeko jaunaren esku geratuko da.

Baina ezin badu lekuko bidez frogatu, epai-duelu bidez salba daiteke; eta horretan galtzen badu, gorago idatzita dagoen moduan ordainduko du. Baina auzia irabazten badu, frogatu duenak 500 sueldoko isuna ordainduko du, eta zorra izango du frogatu nahi izan zuenarekin eta haren senideekin.

Baina bigarren urtean apelatzen ez badu, ez du gehiago erantzungo, eta hura ez da ausartuko apelatzera; eta egiten badu, 250 sueldoko isuna ordaindu behar du».

Sententziak ez zuen errekurtsorik; beraz, epaia erabakigarria zen.

V. SOLDADUTZA

Garai hartako tokiko foruek soldadutzari eta forupeko hiribilduetako auzotarrek arlo horretan zituzten salbuespenei buruzko araudia jasotzen zuten⁷². Hori gertatzen da Lizarrako eta Donostiako foruetan; testuok garrantzi berezia ematen zioten ostera joatearen salbuespenari, arlo hori lehenengo manuan jasota baitago. Lizarrako testua luzeagoa da eta, horretan, erregeak xedapen abantailatsua eman zuen: auzotarrek ez zuten ostera joan beharrik, derrigorrezko hiru egunetan izan ezik, zela beteko bataila zegoenean edo etsaiek erregea setiatuta zeukatenean. Hala ere, auzotarrak betebeharrak horretatik kanpo gera zitezkeen, beren langile bat edo 60 sueldo bidalita⁷³. Espedizio militarretara joatearen sal-

⁷⁰ ALONSO, P., El proceso penal, *op. cit.*, 404. or.

⁷¹ Lizarra, 2, 26.1-26.3 = Donostia, 3, 8.1-8.3.

⁷² JIMENO ARANGUREN, R., Servicio de armas en los fueros medievales de Vasconia: fonsado/hueste, cabalgada y apellido, *Iura Vasconiae*, 4 (2007), 33.-66. or.

⁷³ Lizarra, 1, 1 y 1, 2.

buespena hertsia goa zen Donostiako foruan; horretan, erregeak esan zuen Donostiako biztanleak ez zirela ostera edo zamalkatzera joango. Azken hori kanpaina labur eta azkarra zen, etsaien lurraldean zaldiz egiten zena⁷⁴. Donostian, gainera, erregeak esan zuen ez zutela ez gerrarik ez duelurik egingo kanpoko gizonekin, ezein auzirengatik⁷⁵.

VI. ZERGA-SISTEMA

Frankoen foruen bereizgarri izaten da zerga-baldintza abantailatsuak ematen dituztela, biztanleak erakarri, eta hiribilduan bizitzen jar zitezten. Ildo horretan, eta jada esan dugun bezala, Lizarrako foruaren arabera, biztanle bat herrira heltzen bazen, etxe bat alokatu eta bertan bizitzeko asmoz, ez zuen zergarik ordaindu beharko urtebete eta egun batez. Epe hori igarota, biztanleak ostearen betebeharrak eta auzotasunaren kargak bete behar zituen auzotar izateko, gainerakoek bezala⁷⁶. Karga horien artean zegoen auzotar guztiek erregeari ordaintzen zioten zuzeneko zerga⁷⁷. Donostian ez dago halako manurik, honako hau dioenez harago: biztanleak «foru txar eta ohitura txar guztietatik aske eta salbuetsita egongo dira, betiko»⁷⁸.

Donostian ere zergen arloko abantaila zegoela ikusten da; Lizarran ez zegoen manu bat txertatu zuten hango foruan. Hain zuzen ere, Gipuzkoako hiribilduan, erregeak baimena eman zuen bertako biztanleak eta haien ondorengoak egiten zituzten labe, bainu eta errota guztien erabateko jabeak izan zitezten. Gainera, erregeak ez zien horiei buruzko erroldarik eskatuko⁷⁹.

Bi hiribilduetan, erregeak isun handien zenbatekoa kontrolatzen zuen foru bidez; alabaina, bermatuta zegoen erregearen merioak ez zuela jasoko Lizarrako gizonen isunik, sei auzotar onen erabakiz izan ezean⁸⁰.

Bi foruak bereziki onuragarriak ziren merkatariarentzat, lezda ordaintzetik neurri batean edo guztiz aske baitzeuden; lezda saldutako merkantzien gaineko zerga zen, eta fiskoari ordaintzen zitzaion⁸¹. Zehazki, Lizarrako foruan jasotzen

⁷⁴ Donostia, 1, 1.

⁷⁵ Donostia, 2, 1.

⁷⁶ Lizarra, 2, 16.

⁷⁷ SOLA ALAYETO, A. eta ROS ZUASTI, T., *Estella, posta y mercado en la Ruta Jacobea*, Lizarra: Nafarroako Aurrezki Kutxa, 1992, 12. or.

⁷⁸ Donostia, 1, 1.2.

⁷⁹ Donostia, 1, 6.

⁸⁰ Lizarra 1, 9= Donostia, 2, 7.

⁸¹ MONREAL ZIA, G. eta JIMENO ARANGUREN, R., *Textos histórico-jurídicos navarros. I*, op. cit., 810. or.

zen ostegunetan –azoka zegoela ulertzen da– ez zela lezdarik kobratuko, arrabol bidez neurtzen zenagatik izan ezik. Gainera, burgesek uzta beren etxean sal zezaketen, eta ez zuten lezda ordaindu behar, asteazkeneko arratsaldeko hiruretatik ostegun gauera bitartean izan ezik⁸².

Donostiako forua eskuzabalagoa zen arlo horretan. Erregeak lurralde osoan lezda ez ordaintzeko eskubidea eman zien hiribildura itsasoz edo lurrez beren salgaiekin heltzen ziren biztanleei⁸³, salbuespen batekin: biztanle batek fardelak edo salgairen bat Baionan erosi eta Donostiatik igarota beste nonbait saldu nahi bazituen, lezda ordaindu beharko zuen; aldiz, ez zuen zerga hori ordaindu beharko salgai horiek Gipuzkoako hiribilduan salduz gero⁸⁴. Foruak zehazten zuen hiribildura ogia, ardoa eta haragia eramaten zuenak ez zuela lezda ordaindu behar⁸⁵.

Halaber, erregeak ezarri zuen Donostiako ontziak zergarik gabeak, askeak eta salbuetsiak izango zirela; hala, ez zuten ordainduko ez bidesaririk ez lezdarik⁸⁶; aitzitik, kanpoko ontziek ordaindu egin behar zuten⁸⁷. Bestalde, itsasontzi bat Donostiako uretan hondoratzen bazen, merkatariek salgai guztiekin berreskura zezaketen, hamar sueldo eta haien lezda emanda⁸⁸.

Kasu horiez gain, Donostiako foruak ezartzen zuen atzerritarrek 6 diru ordaindu behar zituztela arrain-karga bakoitzeko; argizari-karga bakoitzeko, 6 diru porturatzeko eta horren lezda, Iruñean legez emango lukeena baino heren bat gutxiago; kobre-karga bakoitzeko, 6 diru; eztainu-karga bakoitzeko, 6 diru eta horren lezda; berun-karga bakoitzeko, sei diru eta horren lezda; eta larru-ilara bakoitzeko, 2 diru, ilara erdiagatik diru bat, eta gutxiago izanez gero, ezer ez⁸⁹.

VII. MERKATARIEN ETA ERROMESEN ESKUBIDEAK

Aztertzen ari garen bi foruen arteko desberdintasunik nabarmenena merkataritza-zuzenbidean dago. Aurreko atalean egiaztatu dugu hori, lezdaren eta

---

⁸² Lizarra, 2, 59.1.

⁸³ Donostia, 1, 2.1.

⁸⁴ Donostia, 1, 2.2.

⁸⁵ Donostia, 1, 5.

⁸⁶ Donostia, 1, 3.1.

⁸⁷ Zehazki, ontzi bakoitzeko Nafarroako hamar sueldo, eta ontzitik ateratako fardel bakoitzeko, hamabi diru porturatzeko eta horren lezda, baina Iruñean legez emango lukeena baino heren bat gutxiago. Donostia, 1, 3.2.

⁸⁸ Donostia, 1, 10.

⁸⁹ Donostia, 1, 4.1-4.6.

merkataritzako beste karga batzuen erregulazioan dauden desberdintasunak ikusita. Baina desberdintasun horiez harago, antzekotasun handiak ere badaude. Bi udalerriek, foruaren bidez, merkatu bat bereganatu zuten. Merkatuaren instituzioa da merkatu- eta industria-ekonomiaren sortzailea eta, hain zuzen ere, instituzio hori izango zen toki horien benetako eragile ekonomikoa. Artisanu eta merkataria askeak ez zeuden jaun baten mende; beraz, independenteak ziren juridikoki eta ekonomikoki.

Lizarrako lehenengo foruak garrantzi berezia eman zion tokiko merkatua indartzeari, merkatariei buruzko zenbait xedapenekin eta merkatua bera araututa⁹⁰; besteak beste, arau batek zioen merkatariren batek neurri faltsua bazuen (pisua, besoa edo soka), 60 sueldo ordaindu beharko zizkiola erregeari. Donostiako foruak ere jaso zuen manu hori⁹¹.

Lizarran bi azoka edo merkatu zeuden, bat asterokoa eta bestea egunerokoa⁹². Dirudenez, lehenengoa ostegunetan izaten zen. Ikusi dugunez, foruak zehaztu zuen egun horretan ez zela lezdarik kobratuko, arrabol bidez neur zitekeenagatik izan ezik. Egun horretan, burgesek uzta beren etxean sal zezaketen eta ez zuten lezda ordaindu behar, asteazkeneko arratsaldeko hiruretatik ostegun gauera bitartean izan ezik⁹³. Merkataritzari buruzko gainerako manuetan, itxuraz, ez da bereizketarik egiten asteroko eta eguneroko azoken artean; azken horretan, erromesek ere garrantzi handia zuten. Hain zuzen ere, merkatariekin nahasten ziren, baita juridikoki ere, kapitulu batean ikus daitekeenez:

«norbaitek animalia bat erosi badio erromes bati edo merkataria bati, eta ez badio bermerik eskatu, eta hori egia dela zin egiten duten lekukoak baditu, erosketak balioa izango du; eta erosleak berak zin egiten badu esfera eta makuludun erromes bati erosi diola, erosketak balioa izango du, halaber. Gauza bera gertatuko da lekukorik ez duen merkatariekin»⁹⁴.

Lizarrako foruak babesa ematen zion merkataritari, arazo handirik izan ez zezan bere jardueran. Hala, adibidez, kanpotarrek ezin zituzten armak eraman azokara, bertan geratu gabe igaro ezean; halakoetan, isunik ordaindu gabe utzi behar zituzten⁹⁵. Donostiako foruan sakonago jaso zen kontu hori helburu bereko xedapen batean, zeinak hau ezarri zuen:

⁹⁰ JIMENO ARANGUREN, R., El municipio de Vasconia en la Edad Media, *Iura Vasconiae*, 2 (2005), 59.-60. or.

⁹¹ Lizarra 1, 11= Donostia, 2, 9.

⁹² SOLA ALAYETO, A. eta ROS ZUASTI, T., *Estella*, op. cit., 12.-14. or.

⁹³ Lizarra, 2, 59.1.

⁹⁴ Lizarra, 2, 34.1.

⁹⁵ Lizarra, 2, 59.3.

«kanpotarrak, Donostia barruan daudenetik, ezin dira borrokatu, eta ezin dute arma zorrotzik hartu, beste baten aurkako gorrotoa edo zorren bat dela medio; eta, hartzen badituzte, mila sueldo ordaindu beharko dute. Eta biztanle guztiek, altxatu, eta bestea kolpekatu duena hilko balute, ez legoke zigorrik»⁹⁶.

Segurtasun fisikoarekin batera, segurtasun juridikoa eta ekonomikoa zegoen; hain zuzen ere, bi foruetan jasota zegoen norbaitek neurri faltsua bazuen (pisua, besoa edo soka) 60 sueldo ordaindu beharko zizkiola erregeari⁹⁷. Halaber, bi foruetan zehaztu zen inor ezin zela libratu hiribilduko frankoekin izandako zorretatik⁹⁸. Era berean, Lizarrako foruan aipatzen zen azokara joaten zirenak ezin zirela zorpetuta egon, zorduna edo fidatzailea izan ezean⁹⁹. Ildo beretik, Donostiako foruan ezartzen zen inor ezin zela salbuetsita egon hiribilduko frankoekin izandako zorretatik¹⁰⁰. Azken testuan ere honako hau adierazten zen: «Donostiako biztanle guztiek, edozein dela beren lanbidea, lapurretarik eta trai-ziorik gabe lortu behar dituzte beren irabaziak»¹⁰¹.

Bi foruetan, merkatari kanpotarrari zerga bat ezartzen zitzaion ostatu-tan saltzeko, *hostalaje* zeritzona. Merkatariak ostatu hartzen zuen toki berean gauzatzen zuen jarduera, eta toki horren jabeari ordaindu behar zion aipatutako zerga. Jardunbide oso ohikoa izango zen; izan ere, Lizarrako foruan 14 manu daude *hostalaje* delakoari buruz¹⁰², eta Donostian, berriz, 32¹⁰³.

Ez dirudi Lizarran merkatarien eta erromesen arteko desberdintasuna handia zenik, ostatu-eskubideei eta ostatuetan egindako delituengatik ezarritako zigorrei dagokienez¹⁰⁴:

«Erromes edo merkatari batek etxe batean ostatu hartzen badu, eta haren bagajea desagertzen bada, eta etxearen jabeari edo haren emazteari, edo seme-alabei esaten badie: “Zuk duzu nire bagajea, eta horregatik lapur eta gaizkide zara”, eta etxearen jabeak erantzuten badu: “ez”, akusatuak, zin egin, eta errugabe dela frogatu beharko du, epaiketa batera joanda. Eta galtzen badu, lapurretaren balioaren hirukoitza eman beharko dio bagajearen jabeari, eta 60 sueldoko isuna ordainduko dio erregeari lapurretagatik, eta beste 60 sueldo epaiketagatik.

⁹⁶ Donostia, 2, 11.

⁹⁷ Lizarra 1, 11= Donostia, 2, 9.

⁹⁸ Lizarra 1, 12. Donostia, 2, 10. Lizarrako foruan manu horrek desberdintasun bat du: frankoekin batera, juduak aipatzen ditu.

⁹⁹ Lizarra, 2, 59.2.

¹⁰⁰ Donostia, 2, 10.

¹⁰¹ Donostia, 4, 1.

¹⁰² Lizarra, 2, 24.1-14.

¹⁰³ Donostia, 4, 5.1-5.11 y 4, 6.1-6.21.

¹⁰⁴ Lizarra, 2, 8.1-8.5.

Eta, azken horietatik, 20 sueldo merioarentzat izango dira, beste 20 alkatearentzat, eta beste 20ak hiribilduko jaunarentzat.

Alabaina, akusatua epaiketa galtzen ez badu, erromes edo merkatariak 60 sueldo ordainduko dizkio hiribilduko jaunari.

Era berean, ostatu hartu duenak jabeari ondasunen bat lapurtzen badio, azaldutako prozedura berari jarraituz erantzun beharko du.

Eta akusatua ondasunik ez badu eta epaiketan errunduntzat jotzen badute, jendaurrera eraman beharko du bere burua, dituen ondasun higigarri eta higiezin guztiekin, eta zin egin beharko du ez duela beste ondasunik».

Esan beharra dago Donostiako foruan ez dela agertzen Donejakue bidea egiten ari ziren erromesei buruzko araurik; beraz, agerian geratzen da Gipuzkoan, XII. mendeko azken hamarkadetan, ez zegoela Donejakueren kostako biderik.

VIII. JABETZAREN ETA ONDASUNEN BABES JURIDIKOA, ETA GOZAMENEO ESKUBIDE ERREALAK

Jakako foruen¹⁰⁵ ezaugarri orokortua da jabetza pribatua asko babestea, hainbestearino, ezen jabaritik datorren eskubide modura mugatzen baita, jendeak onibarrak errespetatzeko xedez¹⁰⁶. Jabeek kargarik gabe izan zitzaketen jabetzak; hain zuzen ere, testuan adierazten zen biztanleek edozein tokitan etxalde bat erosten bazuten edo udalerriko edo kanpoko etxalde batean bizi baziren, zergarik gabe eta salbuetsita izango zutela, eta ez zela ez interdikturik ez errodarik egingo¹⁰⁷. Halaber, jendeak urtebete eta egun batez har zezakeen etxalde bat jabetzan, inork aurka egin gabe; ordutik aurrera, norbaitek etxaldea eskatu edo kentzen bazion, hark 60 sueldo ordaindu beharko zizkion erregeari eta etxaldearen jabe zela egiaztatu beharko zuen¹⁰⁸. Neurri sorta horri esker, jabetza ongi babesten zen, eta higiezin salerosketa askeari laguntzen zitzaion.

Bestalde, foruek babes nabarmena garatu zuten egoitza edo beste edozein jabetza bortxatzeari zegokionez, manu penal askoren bidez.

Gozameneko eskubide errealei dagokienez, erregeak baimena eman zien Lizarrako biztanle guztiei egun berean joan eta etorri ahal ziren toki guztietako larreak, basoak eta urak erabiltzeko¹⁰⁹; aldiz, Donostian zehaztasun handiagoz

¹⁰⁵ LALINDE, J., *Los Fueros de Aragón*, Zaragoza: Librería General, 1979, 23. or. GARCÍA CANTERO, G., *El Derecho civil, op. cit.*, 384. or.

¹⁰⁶ Lizarra 2, 3.1-3.4. = Donostia, 3, 1.1-1-4.

¹⁰⁷ Lizarra, 1, 2.1 = Donostia 2, 1.1.

¹⁰⁸ Lizarra, 1, 2.2 = Donostia 2, 1.2.

¹⁰⁹ Lizarrako forua, 1.3.

mugatu zuen ingurune geografikoa, honako hau ezarri baitzuen: «Undarabitik Oriaraino eta Arrengatik Aranoko San Martinerraino, mugarte horren barruan dudan lurralde guztia». Donostiaren emakidan, Lizarrakoan bezala, honela zehaztu zuen: biztanleek beti izango dituzte «nire lurralde guztian larreak, basoak eta urak, ingurunean bizi diren gizonek dituzten moduan»¹¹⁰. Bestalde, errege-lurralde horietako ekoizpen-bideen jabe zen aldetik, erregeak baimena eman zien Donostiako biztanleei labeak, bainu eta errotak egiteko, eta horien jabetza osoa izateko, zergetatik salbuetsita; gainera, erregeak ez zien horiei buruzko erroldarik eskatuko, gorago ikusi dugun moduan¹¹¹.

IX. OBLIGAZIOAK ETA KONTRATUAK

1. Betebeharrak

Aztertzen ari garen testuetan, oso gutxi aipatzen dira obligazioak; fidantzen arlokoak –gero ikusiko ditugu– eta Donostiako foruak zordunei ematen zien pribilegioa soilik agertzen dira. Pribilegio horri esker, zorrak ordaintzeko luzamendua zegoen: hiribilduko zordunek, edo haien fidatzaileek ez zieten bi urte igaro arte ordaindu behar hartzekodunei¹¹²; ondorioz, atzerapena ez zen lege-haustea. Manu berezia da, eta ez zuen aurrekaririk Lizarrako testuan.

Bi foruetan modu berean arautu zen betebeharren froga, zeina zinpeko aitorpena¹¹³ nahiz lekukoen froga izan zitekeen¹¹⁴. Era berean, foruek testigantza faltsuaren frogaren kasua ere jaso zuten. Urtebete eta egun bat igarota, testigantza faltsua eman zuenak kalteak ordaindu behar zituen, eta hiribilduko jaunaren mende geratzen zen; hiribilduko jauna ezarriko zuen zegokion zehapen penala¹¹⁵. Hori frogatzeko lekukorik egon ezean, testigantza faltsuaren ustezko egilea errugabe jo zitekeen, dueluaren froga ordalikoaren bidez¹¹⁶.

Bestalde, Donostiako foruarekin bat etorri gabe, Lizarrako foruak hildako gizon baten zorren kasua jaso zuen: dirua eskatzen zuenak ezin balu frogatu hildakoak zor ziola, eta horren ondorengoek zin egingo balute ez zekitela zor hori zuenik, nahikoa izango zen testigantza horrekin¹¹⁷. Aldiz, hildakoaren emazteak

¹¹⁰ Donostia, 1, 11.

¹¹¹ Donostia, 1, 6.

¹¹² Donostia, 1, 8.

¹¹³ Lizarra, 1, 4.2 = Donostia 2, 2.2.

¹¹⁴ Lizarra, 1, 4.1 = Donostia 2, 2.1.

¹¹⁵ Lizarra, 2, 26.1 = Donostia, 3, 8.1.

¹¹⁶ Lizarra, 2, 26.2 y 26.3. Donostia, 3, 8.2 y 8.3.

¹¹⁷ Lizarra, 2, 33.1.

gauza bera esango balu, eta eskatzaileak adieraziko balu emakumeak horri buruz bazekiela, burdinaren probara jo beharko zen¹¹⁸. Eta hartzekodunak hildakoaren ondorengoari esango balio «zure aitak diru hau zor dit», eta hildakoaren ondorengoak erantzungo balu «agian zor zizun, baina itzuli zizun», hartzekodunak zin egin eta burdina gorria jaso behar zuen, eta egiaztatuko balu, bere dirua berreskuratuko zuen¹¹⁹.

2. Salerosketak

Hala Lizarrako foruan nola Donostiakoan, salerosketei eta errentamenduei buruzko kasu asko jasotzen dira, eta horiei buruz, funtsean, arau berak dituzte.

Ondasun higiezinak nolabaiteko askatasuna zuten salerosketan, eta hori pizgarri handia zen biztanleak erakartzeko¹²⁰. Lizarrako edo Donostiako hiribilduetan etxalde bat erostea zergetatik aske eta salbuetsita egon behar zen, debeku zein erroldarik gabe¹²¹. Eta urtebete eta egun batez inork aurka egin gabe jabe izan ondoren, norbaitek eskatuko balu, eskatzaileak 60 sueldo ordaindu beharko zizkion erregeari, eta etxaldearen jabe zela egiaztatu beharko zuen¹²². Ondasun higiezinak harago, foruek salerosketari buruz hitz egiten dute semeorde-alabaordeek beren aitaren onibarrei zegokienez zituzten eskubideei buruzko kapituluan; hala, adierazten da amaorde alargunak ezin zituela ez saldu ez bahian eman¹²³. Donostiako foruaren kasu zehatzean, salmentak aipatzen dira, salgaien salmentaren ondoriozko lezdaren ordainketa arautzean¹²⁴; Lizarrako foruan, berriz, «onibarren erosketari» buruzko lau manu daude¹²⁵.

3. Dohaintzak

Dohaintzak familiaren eta ondorengotzaren arloko instituzioei lotuta zeuden¹²⁶. Hala, bi aldiz ezkonduetako ama alargunak bere senarraren edo edozein gizonen ondasunak dohaintzan eman nahi bazituen, horren bermea ematen

¹¹⁸ Lizarra, 2, 33.2.

¹¹⁹ Lizarra, 2, 33.3.

¹²⁰ GARCÍA CANTERO, G., *El Derecho civil, op. cit.*, 390. or.

¹²¹ Lizarra, 1, 2.1 = Donostia 2, 1.1.

¹²² Lizarra, 1, 2.2 = Donostia 2, 1.2.

¹²³ Lizarra, 2, 11.13 = Donostia, 3, 9.13.

¹²⁴ Donostia, 1, 2.

¹²⁵ Lizarra, 2, 25.1-25.4.

¹²⁶ GARCÍA CANTERO, G., *El Derecho civil, op. cit.*, 390.-391. or.

bazuen soilik izango zuen balioa dohaintzak¹²⁷. Halaber, alargun horrek bere ondasunen *mortis causa* dohaintza egin zezakeen, eta horretarako ez zuen fidantzarik jarri behar, baldin eta testamentu-betearazleak bazeuden eta Jainkoari eta beren arimei esaten bazieten: «Guk dohaintza hori egiten ikusi eta entzun genuen»¹²⁸. Bestalde, senarrak ezin zituen emakumearenak ziren ondasunak dohaintzan eman haren berariazko baimenik gabe; beraz, bereak ziren ondasunak soilik eman zitezkeen¹²⁹.

4. Errentamenduak

Errentamenduen erregulazioak jabe errentatzailea babesten zuen, frankoen beste foru batzuetan bezala. Errentamendua ondasun higiezinetara mugatzen zen, eta kontratuaren iraupenari, errentaren ordaintetari eta iraungipenaren arazoiei buruzko manuak zeuden¹³⁰. Foruak biztanleekin bereziki eskuzabalak ziren, hauxe adierazten baitzuten:

«norbaitek hiribilduko gizon zintzo baten etxea alokatuta edukirik, jabeak etxe horretara joan nahiko balu bizitzera, etxea alokatu duenak etxetik joan behar du, eta etxe horretan egon den denboragatik dagokion zenbatekoa ordaindu behar dio jabeari»¹³¹.

Alabaina, errentamendua soto, sabai, aletegi edo beste biltegiren batena zenean, ez zen indargabetzen epea bete arte¹³².

Halaber, errentariak ez zuen eskubiderik bere alokairua ez ordaintzeko, ezta arrazoi garrantzitsuak zirela medio ere; esaterako, Jerusalemara edo beste herrialde batera bidaiatzea edo bizitzera beste hiribildu batera joatea¹³³. Era berean, kontratua ez zen amaitzen eta ezin zitzaion errenta ordaintzeari utzi ezkonzeagatik edo bizitzera hiribildu bereko beste toki batera joateagatik¹³⁴.

Bi aldiz ezkonduko ama batek lehenengo senarraren ondorengoen etxaldea alokairuan hartu nahi bazuen, beste interesdun batzuek ordainduko zuten zenbateko bera ordainduta aloka zezakeen¹³⁵.

¹²⁷ Lizarra, 2, 11.6 = Donostia, 3, 9.6.

¹²⁸ Lizarra, 2, 11.7 = Donostia, 3, 9.7

¹²⁹ Lizarra, 2, 11.10 eta 11.11 = Donostia, 3, 9.10 eta 9.11.

¹³⁰ GARCÍA CANTERO, G., *El Derecho civil, op. cit.*, 391. or.

¹³¹ Lizarra, 2, 14.1 = Donostia 3, 7.1.

¹³² Lizarra, 2, 14.2 = Donostia 3, 7.2.

¹³³ Lizarra, 2, 14.3 = Donostia 3, 7.3.

¹³⁴ Lizarra, 2, 14.4 = Donostia 3, 7.4.

¹³⁵ Lizarra, 2, 11.17 = Donostia, 3, 9.17.

Azkenik, aipatu behar da Lizarrako foruak ostatu-kontratua sartu zuela «Errentamenduari buruz» izeneko idazpuruan. Kontratu horrek erabateko askatasuna ematen zuen, baina ez zen onartzen derrigorrezko ostatua:

«Norbaitek hiribilduko gizon zintzo baten etxea alokatuta edukirik, jabeak etxe horretara joan nahiko balu bizitzera, etxea alokatu duenak etxetik joan beharko du, eta etxe horretan egon den denboragatik dagokion zenbatekoa ordaindu beharko dio jabeari»¹³⁶.

X. FIDANTZA ETA BAHIA

Salerosketetan segurtasun juridiko handiagoa lortzeko, udal-foruek bermeak arautu zituzten, bereziki fidantza eta bahia¹³⁷. Lizarrako foruan zehaztasunez arautu ziren arlo horiek, baina Donostiakoan ez hainbeste, manu oso zehatzetan izan ezik; esaterako, aipatzen zen inork ezin zuela auzoko zordun baten etxean sartu bahia indarrez eskatzera; hala eginez gero, 25 sueldo ordainduko zizkion etxearen jabeari, salbu eta bahia fidantza moduan hartua izan balitz, halakoetan fidatzaileak bahi hori har baitzezakeen¹³⁸.

Bi foruetan aurki ditzakegu fidantza jartzeko betebeharra nabarmentzen duten manuak; esaterako, bere haurrak aitaren ondasun higigarrien eta higiezin bidez atxiki nahi zituen emakume alargunaren kasua, zeinak fidantza onak eman behar zizkien haurren senideei, haiek nerabegarora heltzen zirenean ondasun higigarri eta higiezin horiek emango zizkiela bermatzeko¹³⁹. Halaber, bi testuetan jaso zen emakume alargunei buruzko beste kasu bat, zeinetan alargunak, bermeak emanda, bere ondasunak eman ahal zizkion bigarren senarrari edo beste edozein gizoni¹⁴⁰.

Gainerako erregulazioa, zeina oso zehatza baita, foru batean edo bestean soilik agertzen da. Lizarrakoan bermeei buruzko 54 manu daude¹⁴¹, eta Donostiakoan, 11 besterik ez¹⁴².

¹³⁶ Lizarra, 2, 14.1 = Donostia 3, 7.1.

¹³⁷ JIMENO ARANGUREN, R., Las figuras de garantía en los fueros medievales hispánicos occidentales. SALUSTIANO DE DIOS, J. I., ROBLEDO, R. eta TORIJANO, E. (koor.), *Historia de la Propiedad. Crédito y Garantía. V Encuentro interdisciplinar, Salamanca, 31 de mayo-2 de junio de 2006*, Madrid: Erregistratzaileen Elkargoko Azterlanen Zerbitzua, 2007, 15.-79. or.

¹³⁸ Lizarra, 1, 8 = Donostia, 2, 6.

¹³⁹ Lizarra, 2, 12.2 = Donostia 3, 6.2.

¹⁴⁰ Lizarra, 2, 11.6. Donostia, 3, 9.6.

¹⁴¹ Lizarra, 2, 9.1-9.4; 2, 10; 2, 13.1-13.2; 2, 20.1-20.3; 2, 22.1-22.35; 2, 23.1-23.4; 2, 28; 2, 48.1-2, 48.4.

¹⁴² Donostia, 1, 8; 4, 3.1-3.10.

XI. EZKONTZA, ALARGUNTZA ETA BIGARREN EZKONTZA

Lizarrako eta Donostiako testuek, Erdi Aroko udal-foruetan ohikoa zenez, ez zuten arautu ezkontzaren instituzioa, arlo kanonikoari zegokiolako. Onestasanaren aurkako delituetan aurkitu ditugu ezkontzari buruzko aipamenak. Ildo horretan, bortxaketari buruzko manuak nabarmentzen dira; haietan adierazten denez, bortxatzaileak hiru aukera zituen: bortxatutako emakumearekin ezkontzea, hari senarra bilatzea edo ordain ekonomikoa ematea. Zehazki, aztertzen ari garen bi foruetan zehaztasun handiz azaltzen da bortxaketa baten ondoriozko ezkontzaren kasuistika¹⁴³. Ezkontza delitua ordaintzeko modutzat jotzen zen; hala, ezarrita zegoen biztanle batek emakume bat bortxatzen bazuen, ordaina eman behar ziola edo, bestela, harekin ezkondu behar zuela¹⁴⁴. Kasuistika hori ez zen orokorra, bereizketak egiten baitziren gizarte-mailaren arabera: sexu-erasoa izan zuen emakumea bortxatzailea baino gizarte-maila apalagokoa bazen, hura behartuta zegoen emakumearentzako senar egokia bilatzera, alkateak eta hama-bi auzotar onek egindako irizpenaren arabera¹⁴⁵; bestela, beste bi aukera zituen: emakumearekin ezkondu edo bere gorputza emakumearen senideei eman¹⁴⁶.

Foruek ezkontzaren araubide ekonomikoa arautu zuten. Garai hartako tokiko beste testu arau-emaile batzuetan bezala, hauetan ere irabazpidezko ondasunen erregimena jaso zen; hain zuzen ere, erregimen horrek ezkontzan lortutako ondasun eta etekin guztiak biltzen zituen, eta ezkontza amaitzean, bi alderdiek ezarritakoaren arabera banatzen ziren. Lizarrako eta Donostiako foruetan, erregimen hori modu berezian jasota zegoen: ezkontza desagitean, ondasun-er-kidegoa likidatzen zen¹⁴⁷.

Gure testuek beste ezaugarri bereizgarri bat zuten: alargunaren leialtasuneko usufruktua, zeinaren xedea familiaren batasuna eta alargunaren bizibidea bermatzea zen¹⁴⁸. Emakume alarguna hildako ezkontidearen ondasun guztien usufruktuduna zen. Ondasun horien transmititzaile zen arren, ezin zituen saldu; hala, aitarengandik ondorengoengana pasatzen ziren zuzenean, haiek adin nagu-

¹⁴³ JIMENO ARANGUREN, R., *Matrimonio y otras uniones afines en el Derecho histórico navarro (siglos VIII-XVIII)*, Madril: Dykinson, 2015, 184.-191. or.

¹⁴⁴ Lizarra, 1, 6.2 = Donostia, 2, 4.2.

¹⁴⁵ Lizarra, 1, 6.3 = Donostia, 2, 4.3.

¹⁴⁶ «Eta ez badio horrelako senar bat eman nahi, harekin ezkondu beharko du. Eta ez badu bi gauza horietako bat ere egin nahi, bere gorputza emakumearen senideen esku jarri beharko du, nahi dutena egin dezaten». Lizarra, 1, 6.4 = 2, 4.4. Vid. GARCÍA CANTERO, G., *El Derecho civil, op. cit.*, 392. or.; BEROIZ LAZCANO, M., *Crimen y castigo en Navarra bajo el reinado de los primeros Evreux (1328-1349)*, Iruñea: Nafarroako Unibertsitate Publikoa, 2005, 214. or.

¹⁴⁷ JIMENO ARANGUREN, R., *Matrimonio y otras uniones afines, op. cit.*, 316.-319. or.

¹⁴⁸ Lehenago ikusitakoa (*Ibidem*, 359.-390. or.) laburbilduko dugu hemen.

sira heltzen zirenean. Emakume alargunak, gainera, alargun izaten jarraitu behar zuen, bai eta seme-alabak zaindu eta egindako zorrak ordaindu ere. Emakume alargunek hainbat ahalmen eta eskubide juridiko zituzten, Lizarrako eta Donostiako foruetan zehaztu zirenez:

«Eta emazteak senarrari dohaintza egiten entzuten badio, eta han egonik ez badu ezer esaten, dohaintza egiteko baimenik eman ezean, ez du balioko. Eta emakumea bizi eta senarra hiltzen bada, seme-alabak izan arren, emakumea, alargun jarraitu nahi duen bitartean, ondasun eta etxalde guztien jabe izango da, ahalmen guztiekin»¹⁴⁹.

Ikus daitekeenez, Lizarrako foruko usufruktua –eta, beraz, baita Donostiako forukoa ere– emakume alargunari soilik zegokion. Baina senarra agertzen ez zen arren, praktikan, gizonezko alargunak ere usufruktudun izan ziren. Tibalt II.ak argitu zuen lege-hutsune hori 1269an, foruko arlo hori «Lizarrako gizon edo emakume» guztietara zabaldu zuenean¹⁵⁰.

Adierazi izan da bi lege-testu hauetan jasotako alarguntzari esker alarguntza unibertsala legezko instituzio moduan ezarri zela. Izan ere, aurreko foruetan ez bezala, jada ez da ezkontza-erkidego jarraitu soila; aldiz, usufrukturako benetak eskubidea da, bizirik dagoen ezkontidearen alde legez ezarria¹⁵¹. Zehazki, gure foruetan ezarri zen irabazpidezko ondasunak erditik banatuko zirela emaztearen eta oinordekoen artean, gizona hiltzeagatik elkartea iraungi ondoren:

«Emakume bati senarra hiltzen bazaio, eta haren seme-alabak baditu, eta gero berriz ezkondu nahi bada, emakume horrek lehenengo senarrarekin irabazitako diru eta etxalde guztien erdiak eman beharko dizkie bere ondorengoei»¹⁵².

Banaketa horretatik kanpo geratzen ziren emakumeak ezkondu aurretik eskuratutako ondasunak, zeinak alargunak nahierara erabil zitzakeen. Zehazki, adierazten zenez, emakumeak ezkondu aurretik beste etxalde bat bazuen, ez zien horren zatirik eman beharko bere ondorengoei¹⁵³.

Ondasun higigarri eta higiezinak gaineko alarguntza unibertsal horrek salbuespen bat zuen haurordeen ondasunen usufruktuan, higiezinei soilik bai-

¹⁴⁹ Lizarra, 2, 11.11 = Donostia, 3, 9.11.

¹⁵⁰ Argit. OSÉS URRICELQUI, M., *Documentación medieval de Estella (siglos XII-XVI)*, Iruñea: Nafarroako Gobernua, 2005, 8. zk., 105.-106. or. Vid. GARCÍA-GRANERO, J., *Fuero General de Navarra* 4, 2, 3. El cónyuge viudo que tiene *fealdat* ¿puede enajenar en caso de necesidad?, *Anuario de Derecho Civil*, 27 (1974), 200. or.

¹⁵¹ LACRUZ BERDEJO, J. L., El régimen matrimonial de los fueros de Aragón, *Anuario de Derecho Aragonés*, 3 (1946), 131. or.; GARCÍA-GRANERO, J., *Fuero General de Navarra* 4, 2, 3, *op.cit.*, 200. or.

¹⁵² Lizarra, 2, 11.1 = Donostia, 3, 9.1.

¹⁵³ Lizarra, 2, 11.2 = Donostia, 3, 9.2.

tzegokion. Ondasun higigarrien banaketak bat etorri behar zuen foru honetan jasotako ondasun eta etekinen erkidegoaren ezkontza-erregimenarekin:

«Eta emakumeak haurrordeak baditu eta haiek ez bazuten beren amaren zatia banatu aitarekin, haurrorde horientzat izango dira aita beste emazte bat hartu aurretik amak irabazitako ondasun higigarriak eta higiezinak; baina aitaren aldetik, emakumeak alargun izaten jarraitu nahi duen bitartean, ez dute ondasun higiezinik izango, ondasun higigarriak soilik banatuko dira»¹⁵⁴.

Alargunak ezin zituen ez saldu ez pignoratu haurrordeen aldetik usufuktuan zituen etxaldeak; alabaina, premia egonez gero –berariaz adierazten zen «goseagatik»–, bere ondorengo etxaldeak sal edo pignora zitzakeen¹⁵⁵. Halaber, usufuktudunak ondasunak besterentzeko eskumena zuen premia egonez gero, baina ez alargun izateagatik, bere ondorengo adingabeen gainean zuen guraso-ahalagatik baizik, manu honetatik ondoriozta daitekeenez:

«Ondorengo txiki bat balego eta gero adin nagusira helduko balitz, eta amari bere aitaren ondasun higiezin eta higigarrien zatia eskatuko balio, bere aitaren ondare zenetik gelditzen denaren bere zatia egokituko zaio»¹⁵⁶.

Leialtasunaren usufuktua bigarren aldiz ezkontzean galtzen zen, eta gure foruek araudi berezia eskaini zioten gai horri¹⁵⁷. Berriz ezkondu nahi zuen ama alargunak bere ondorengoekin banatu behar zuen, erdi eta erdi, lehenengo senarrarekin irabazitako guztia, hala higigarria nola higiezina, gorago ikusi dugun moduan¹⁵⁸. Emakumearen beraren ondasunak salbuetsita zeuden, honako hau esaten baitzen: «emazteak beste etxalderen bat bazuen ezkondu aurretik, ondarreagatik edo beste edozein arrazoigatik, ez die horren zatirik eman beharko bere ondorengoei»¹⁵⁹.

Ez zegoen mugarik bi aldiz, hiru aldiz edo gehiagotan ezkontzeari zegokionez; hala, irabazpidezko zenbait sozietateren likidazioak egon zitezkeen, bata bestearen atzetik:

«Eta bi edo hiru senar izan baditu, eta guztiekin haurrak izan baditu, eta ondorengoek ez badiete beren zatia eskatu amari, eta berriz ezkondu ostean eskatu

¹⁵⁴ Lizarra, 2, 11.12 = Donostia, 3, 9.12.

¹⁵⁵ Lizarra, 2, 11.13 = Donostia, 3, 9.13.

¹⁵⁶ Lizarra, 2, 11.14. Donostia, 3, 9.14. *Vid.* MARTÍNEZ GIJÓN, J., Los sistemas de tutela y administración de los bienes de los menores en el Derecho local de Navarra, *Anuario de Historia del Derecho español*, 40 (1970), 235.-240. or.; GARCÍA-GRANERO, J., Fuero General de Navarra 4, 2, 3, *op.cit.*, 202. or.

¹⁵⁷ *Vid.* hauen gogoetak: GARCÍA CANTERO, G., El Derecho civil, *op. cit.*, 392.-393. or.; SALINAS QUIJADA, F., El Derecho civil, *op.cit.*, 367.-368. or. eta 371.-372. or.

¹⁵⁸ Lizarra, 2, 11.1 = Donostia, 3, 9.1.

¹⁵⁹ Lizarra, 2, 11.2 = Donostia, 3, 9.2.

badiote, emakumeak bakoitzaren aitarekin irabazitakoaren zatia emango die, eta ez besterik»¹⁶⁰.

Beste kasu bat ere jasotzen zen: amak ezkontza-sozietatea lehenengo ezkontzako ondorengoekin likidatzen bazuen, edozein dohaintza egin zezakeen bere zatiarekin, baita bigarren edo ondorengo senarrei ere:

«Eta ondorengoak adingabeak badira eta aitak, hiltzean, testamentu-betearazleak izendatu bazituen, azken horiek bermeak banatu eta eman ditzakete nahi badute, eta herentzia sal edo bahi dezakete, haurrek premia badute, eta balioa izango du. Eta testamentu-betearazleek ama behartu dezakete ondorengoan izenean, eta amak ezingo ditu testamentu-betearazleak behartu»¹⁶¹.

Bi aldiz ezkontutako emakumeak *inter vivos* dohaintzak ere egin zitzakeen bere ondasun propioekin, hala bigarren senarrari nola beste pertsona bati, baita lehenengo senarraren herentzia banatu aurretik ere, baina fidantza jarri behar zuen derrigorrez, foruek honako hau agintzen baitzuten: «amak, banatu nahiz ez banatu, bere senarraren edo beste gizon baten ondasunen dohaintza egin nahi balu, horren bermea ematen badu soilik izango du balioa dohaintza horrek»¹⁶². Gabriel García-Canteroren ustez, manu horrek agerian uzten du bigarren aldiz ezkontutako emakumeak lehenengo senarrarengandik jasotako ondasunak gordetzeko betebeharra zuela, ondasun horiek lehenengo ezkontzako ondorengoentzat izango zirela bermatzeko¹⁶³.

Berriz ezkontutako emakume alargunak, halaber, bere ondasunen testamentua egin zezakeen; izan ere, lehen aipatu dugun kapituluan honako hau azaltzen zen: «heriotza heltzen bada eta bere ondasunak ematen baditu, eta han fidatzailearik ez bada, testamentu-betearazleak soilik baizik, testamentu-betearazle horiek ez dute zin egin behar; aldiz, Jainkoari eta beren arimei hau esan behar diete: *guk dohaintza hori egiten ikusi eta entzun genuen*»¹⁶⁴.

Amak ezin zituen behartu aurreko ezkontzako ondorengoak banaketa egi-tera; aldiz, haiek ama behartu zezaketen, erregearen justiziaren agindu bidez¹⁶⁵.

Lizarrako eta Donostiako foruetan, halaber, jasota dago zer egoera juri-dikotan zegoen bi aldiz ezkontutako gizonaren alarguna, tartean gizonaren ondorengoak zeudenean. Zehazki, senarrak, emaztearen beraren baimenik gabe, emaztearen ondasunak dohaintzan ematen bazituen, ez zuen baliorik; aldiz, gi-

¹⁶⁰ Lizarra, 2, 11.3 = Donostia, 3, 9.3.

¹⁶¹ Lizarra, 2, 11.5 = Donostia, 3, 9.5.

¹⁶² Lizarra, 2, 11.6 = Donostia, 3, 9.6.

¹⁶³ GARCÍA CANTERO, G., *El Derecho civil, op. cit.*, 393. or.

¹⁶⁴ Lizarra, 2, 11.7 = Donostia, 3, 9.7.

¹⁶⁵ Lizarra, 2, 11.14 = Donostia, 3, 9.14.

zonaren beraren ondasunak baziren, balioa zuen¹⁶⁶. Emazteak, alargun zen bitartean, ezin zituen bere haurrordeen ondasunak saldu ez bahian eman, baina bai bere seme-alaben ondasunak, premia handia bazuen eta senideek edo auzotarrek hala berresten bazuten, lehenago aipatu dugun manuan ezarrita dagoen bezala¹⁶⁷. Bestalde, haur txiki bat balego eta gero adin nagusira helduko balitz, eta amari bere aitaren ondasun higiezinaren eta higigarrien zatia eskatuko balio, bere aitaren ondare zenetik gelditzen zenaren bere zatia egokituko zitzaion¹⁶⁸; izan ere, hauxe dio foruak:

«eta ondorengoak esaten badu: *nire aitaren ondasun gehiago dituzu*; eta amak erantzuten badu: *ez*, amak zin egin beharko dio ondorengoari. Eta testamentu-betearazleek ez badute banatu nahi eta aitonak bere bilobei banatzen eta fidantzak ematen badizkie, eta seme-alabak baimenez jaso baditu, balioa eta sendotasuna izango du»¹⁶⁹.

Ondorengoak banaketa egitera joaten zirenean, beren kabuz banatu behar zuten, eta aitak eta amak etxalde guztien artetik aukeratuko zuten¹⁷⁰.

XII. FILIAZIOA

Lizarrako eta Donostiako foruetan ez zen asko arautu filiazioa, ume legitimoak aitortzeaz harago. Erdi Aroko tokiko beste foru batzuetan egiten bazen ere, hemen ez dira aipatzen maitale edo ohelagunen seme-alabak, baina pentsa daiteke ohikoak zirela, emakume ezkongabeekin izandako adostasunezko sexu-harremanak ez ziren legez kontrakoak, edo ez ziren isuntzen, behinik behin¹⁷¹.

Gurasoen legezko gaitasuna haurrak adin nagusira iritsi arte heltzen zen, lehen aipatutako manutik ondorioztatzen denez: haur txiki bat balego eta gero adin nagusira helduko balitz, eta amari bere aitaren ondasun higiezinaren eta higigarrien zatia eskatuko balio, bere aitaren ondare zenetik gelditzen denaren bere zatia egokituko zitzaion¹⁷².

Senideak aitortzeko, odolkidetasunezko senidetasun legitimoa hartzen zen kontuan, eta behin bakarrik aipatzen da foruetan lehen mailako kidetasunezko senidetasun legitimoa¹⁷³.

¹⁶⁶ Lizarra, 2, 11.10 = Donostia, 3, 9.10.

¹⁶⁷ Lizarra, 2, 11.13 = Donostia, 3, 9.13.

¹⁶⁸ Lizarra, 2, 11.14 = Donostia, 3, 9.14.

¹⁶⁹ Lizarra, 2, 11.15 = Donostia, 3, 9.15.

¹⁷⁰ Lizarra, 2, 11.16 = Donostia, 3, 9.16.

¹⁷¹ Lizarra, 1, 6.1 = Donostia 2, 4.1.

¹⁷² Lizarra, 2, 11.14 = Donostia, 3, 9.14.

¹⁷³ Lizarra, 2, 11.12 = Donostia, 3, 9.12.

XIII. DOHAINZAK ETA ONDORENGOTZAK

Lizarrako eta Donostiako foruetan, dohaintzei buruz agertzen diren xedapen bakarrak bigarren ezkontzei buruzkoak dira, eta gainerako ezkontzetara heda daitezke¹⁷⁴. Gainera, beste kasu berezi bat jasotzen da: gizon batek aitona -amonen etxeak dohaintzan eman nahi zituen, baina etxe bakarra zuen; ezin zuen dohaintzan eman, baina bere arimagatik eman ziezaiokeen Elizari¹⁷⁵. Beraz, *mortis causa* dohaintza edo legatua da, baina ezin da hertsiki herentziatzat hartu.

Bi foruek hala testamentu bidezko oinordetza nola testamenturik gabekoa jasotzen dituzte¹⁷⁶. Emandako testamentu mota arruntak agertzen dira, testamentu-betearazleak izendatuta. Haiek kausatzailearen azken nahia betearazten zuten, hala hildakoaren dohaintzak nola borondatezko xedapenak zirenean. Lizarrako eta Donostiako foruetan, testamentu-betearazleen zereginak aipatzen dira, gizon baten heriotzaz hitz egitean: haur txikiak utzi zituen eta, hil aurretik, testamentu-betearazleak izendatu zituen. Kasu horietan, testamentu-betearazleek bermeak banatu eta eman zitzaizketen, nahi izanez gero, bai eta herentzia saldu eta bahitu ere, haurren premiak betetzeko. Halaber, testamentu-betearazleek ama behartu zezaizketen haurren izenean, eta amak ezingo zituen testamentu-betearazleak behartu¹⁷⁷.

Testamentu-betearazle horiek heriotza gertatu ondoren zuten jokabidea manu batean jaso zen:

«heriotza heltzen bada eta bere ondasunak ematen baditu, eta han fidatzailerik ez bada, testamentu-betearazleak soilik baizik, testamentu-betearazle horiek ez dute zin egin behar; aldiriz, Jainkoari eta beren arimek hau esan behar diete: *guk dohaintza hori egiten ikusi eta entzun genuen*»¹⁷⁸.

Kasu horretan, borondatezko ondorengotza modu bat da (dohaintza edo *donatium* delakoa), testamentuen arloko nolabaiteko manu bat, ondasunen etorkizuna ahoz zehazten duena testamentu-betearazleen aurrean.

Testamenturik gabeko oinordetzari dagokionez, zenbait legezko neurri ezarri ziren ondorengoei mesede egiteko, ama alarguna berriz ezkontzen bazen ere:

«nor bait hilko balitz, eta hiltzean testamenturik ez balego, eta haur txikiak utzi baditu, eta ama berriz ezkontzen bada, haurren senideek haurrei dagokien aitarren zatia banatu eta onar dezakete, bai eta bermeak hartu ere»¹⁷⁹.

¹⁷⁴ Lizarra, 2, 11; 2, 12 = Donostia, 3, 9; 3, 6.

¹⁷⁵ Lizarra, 2, 12.6 = Donostia, 3, 6.6.

¹⁷⁶ GARCÍA-GRANERO, J., *Fuero General de Navarra* 4, 2, 3, *op.cit.*, 394.-396. or.

¹⁷⁷ Lizarra, 2, 11.5 = Donostia, 3, 9.5.

¹⁷⁸ Lizarra, 2, 11.7 = Donostia, 3, 9.7.

¹⁷⁹ Lizarra 2, 12.1 = Donostia 3, 6.1.

Testamentu mota bereziak ere bazeuden; esaterako, heriotza-arriskua zela medio, testamentua parrokoaren aurrean egitea edo, halakorik izan ezean, legezko gaitasuna zuen gizon baten edo bi emakumeren aurrean egitea¹⁸⁰. Era berean, norbait toki bakarti batean hiltzen bazen, gizon edo emakume baten aurrean, haien testigantzak testamentu-betearazleen testigantza bera izango zuen¹⁸¹.

Bi udal-foruak zehaztasunez aritu ziren familia-ondorengotza berruko herentziaren deiar buruz¹⁸².

Bestalde, bi aldiz ezkontzea muga bat zen *mortis causa* oinordetza izateko askatasunean eta kasu horietan herentzia banatzeko moduan, bigarren ezkontzak aztertu ditugunean ikusi dugunez.

Aipatu behar da tronkalekotasuna agertzen dela bi foruetan. Horrek hildakoaren ondorengoak oinordetutako ondasun higigarri eta higiezin guztiak biltzen zituen:

«Eta amak bere ondorengoak aitaren ondasun higigarrien eta higiezinen bidez atxiki nahi baditu, fidantza onak eman beharko dizkie ondorengo senideei, haiek nerabezarora hiltzen direnean higigarri eta higiezin horiek emango dizkiela bermatzeko»¹⁸³.

Arreta bereziz arautu zen alderantzizkatze tronkala: haurrak 12 urte bete aurretik hiltzen baziren, herentzia eta ondasun higiezinak eta higigarriak ez ziren amarentzat izango, baizik eta familia-enborrera itzuliko ziren¹⁸⁴. Beraz, ondasun tronkalak enborrean mantendu behar ziren ondorengotza bidez, eta bilobek ere ezin zizkieten arrotzei ondasun horiek dohaintzan eman:

«Aitona-amonen herentzia ezin da dohaintzan eman, salbu eta mahasti bat, lursail bat edo etxe bat (bi edo hiru etxe izanez gero), edo etxalde bat, eta hori seme edo alaba bati. Baina herentzia horretatik semei edo alabei eman diezaieke, haiek ezkontzen direnean»¹⁸⁵.

¹⁸⁰ Lizarra, 2, 11.8 = Donostia, 3, 9.8.

¹⁸¹ Lizarra, 2, 11.9 = Donostia, 3, 9.9.

¹⁸² Lizarra, 2, 11.5 = Donostia, 3, 9.5; Lizarra, 2, 12.3 = Donostia, 3, 6.3; Lizarra, 2, 12.5 = Donostia, 3, 6.5; Lizarra, 2, 12.5 = Donostia, 3, 6.5.

¹⁸³ Lizarra, 2, 12.2 = Donostia, 3, 6.2. Manuak ama soilik aipatzen du, baina pentsa daiteke aitari ere aplikatuko zitzaioala.

¹⁸⁴ Lizarra, 2, 12.3-12.4 = Donostia, 3, 6.3-6.4.

¹⁸⁵ Lizarra, 2, 12.5 = Donostia, 3, 6.5.

XIV. BAKEAREN BERMEA ETA PERTSONEN ETA ONDASUNEN BABES PENALA

Lizarrako eta Donostiako foruen zuzenbide penalean argi ageri da eraldatzen ari zen zuzenbide bat zela; hain zuzen ere, askotariko egoerei buruz zenbait garaitan egindako arauen multzoa jaso zuen, eta horietan arau penal pribatuak eta erreal eta publikoak nahasten dira. Ordaliak bereizgarri zituen zuzenbide penal pribatuarekin batera –goian aztertu ditugu ordaliak–, beste zuzenbide penal bat nabarmendu zen, bakea bermatu eta mendekuan oinarritutako ekintza pribatuak gainditu nahi zituena. Bake edo gizarte-ordena hori haustea delitua zen, eta zegokion zigorra zeukan. Ildo horretan, Paz Alonsok bakearen bi alderdi bereizgarriak zedarritu zituen Lizarrako eta Donostiako foruetan, hiriko bakeari eta etxeko bakeari egindako berariazko aipamenetan: batetik, ezarritako ordena mendeku bidez hausteko debekua eta, bestetik, hauste horren ondorioa, hots, delitua egin zuena bakearen babesaren zirkuluan zeuden guztien mendekuaren esku uztea¹⁸⁶. Hiriko bakearen garrantzia manu batean ikusten da: hiribilduan sartzen ziren kanpoko gizonak ez zuten beste inor jo behar edo haren aurka armarik erabili behar, haien artean edozein etsaitasun edo zor egonda ere; eta, hala eginez gero, hiribilduko gizonak zigortu edo hiltzen bazituzten, ez zuten horregatik zigorrik edo isunik jasoko¹⁸⁷. Etxeko bakea haustek ez zuen hain ondorio larririk¹⁸⁸.

Luzeegia litzateke zehatz-mehatz aztertzea Lizarrako eta Donostiako foruek pertsonen eta ondasunen buruz egiten duten babes penala¹⁸⁹. Zigortu ziren delituak aipatuko ditugu, besterik gabe: lapurretak eta ebasketak, giza hilketak, pertsona baten edo haren ondasunen aurkako erasoak, sexu-delituak (adulterioa eta bortxaketa), merkataritzako faltsutzea edo iruzurra eta testigantza faltsua.

XV. ERLIJO-GUTXIENGOEI BURUZKO ZUZENBIDEA

Lizarrako lehenengo foruak (1076-1077 ingurukoa) ez zuen musulmanen buruzko manurik jasotzen; aldiz, 1164ko bertsioan, berreskuratutako lurretatik ekarritako mairu gatibuei buruzko araudia jaso zen, agian Jakako jurispruden-

¹⁸⁶ ALONSO, P., El proceso penal, *op. cit.*, 399. or.

¹⁸⁷ Lizarra 1, 14= Donostia, 2, 11.

¹⁸⁸ Lizarra 2, 7.1-7.4 = Donostia 3, 5.1-5.4

¹⁸⁹ Cf: SEGURA URRRA, F., *Fazer justicia. Fuero poder público y delito en Navarra (siglos XIII-XIV)*, Iruñea: Nafarroako Gobernua, 2005; BEROIZ LAZCANO, M., *Crimen y castigo, op. cit.*; MONREAL ZIA, G. eta JIMENO ARANGUREN, R., *Textos histórico-jurídicos navarros. I, op. cit.*, 740.-743. or.

tziaren eraginez. Foruan soilik azaltzen zen mairuak abere handien eskubide berberak zituela¹⁹⁰, alegia, mairuak esklaboaren estatus juridikoa zuela eta jabea zuela. Era berean, testuan adierazten zen auzotar baten gatibu zen mairuak edo animaliak gizon bat zaurituko balu, eta jabeak ukatuko balu, bi lekuko kristau beharko zirela frogatzeko¹⁹¹. Ezin bazuen frogatu, mairuaren edo animalia-aren jabeak zin egin beharko zuen ez zuela minik egin; eta ez bazuen zin egin nahi, mairua edo animalia eman beharko zuen¹⁹².

Donostiako foruan ez zen jaso mairu gatibuei buruzko manurik, ez eta juduei buruzkorik ere, eta hori oso adierazgarria da; izan ere, litekeena da horrek nolabaiteko eragina izatea Donostian kokaleku judurik ez egoteko kontuarekin. Are gehiago, forua idaztean, Lizarrako testuko manuetan juduei buruz egiten ziren aipamenak kendu egin ziren Donostiakora pasatzean. Hala, adibidez, Lizarran hau esaten zen: «inor ezin da libratu hiribilduko frankoekin edo juduekin dituen zorretatik»¹⁹³; aldiz, Donostian honetara murriztu zen: «inor ezin da libratu Donostiako frankoekin dituen zorretatik»¹⁹⁴.

Lizarrako testuaren 1164ko bertsioan, berezitasun bat jaso zen: juduek «beren ekialdeagatik» zin egiten zutela, agian musulmanekin parekatuta, haiek Mekara begira zin egiten baitzuten¹⁹⁵:

«Eta juduek eta herritarrek beren eskuaz zin egingo dute 12 dirutik gorako zorragatik. Eta nafarrak bere aitakidearen buruagatik zin egingo du; eta juduak bere ekialdeagatik, 12 dirutik behera denean; eta frankoak, 12 dirutik behera denean, bere aitakidearen edo aitabitxiaren buruagatik zin egingo du gizon guztien aurrean»¹⁹⁶.

Baina, zalantzarik gabe, juduen zorrei buruzko arauetan jarri zuen arreta gehien foruak; izan ere, zortzi manu zeuden horri buruz. Aipatu dugunez, Antso V.a Ramiritzen jatorrizko foruak hau adierazi zuen: «Inor ezin da libratu Lizarrako frankoekin edo juduekin dituen zorretatik»¹⁹⁷. Bereziki interesgarria da *Kristauari eta juduari buruz* izenburua, zeinetan juduek kristauekin egindako zorrei buruzko bost kasu jaso ziren¹⁹⁸:

¹⁹⁰ Lizarra, 2, 22.26.

¹⁹¹ Lizarra, 2, 52.1.

¹⁹² Lizarra, 2, 52.2.

¹⁹³ Lizarra 1, 12.

¹⁹⁴ Donostia, 2, 10.

¹⁹⁵ MONREAL ZIA, G. eta JIMENO ARANGUREN, R., *Textos histórico-jurídicos navarros. I, op. cit.*, 967. or.

¹⁹⁶ Lizarra, 2, 19.9.

¹⁹⁷ Lizarra 1, 12.

¹⁹⁸ Lizarra, 2, 55.1-55.5.

«Judu batek kristau bati zerbait zor badio, eta ukatzen saiatzen bada, lekukoen bidez frogatu beharko du; franko bati zor badio, franko baten eta judu baten bidez frogatuko du; kanpotarra bada, kanpotar baten eta judu baten bidez; eta juduak kristauari zor badio, prozedura bera erabiliz.

Eta kristauak agiria badauka, juduak ezingo du ukatu, errabinoaren agiriek lekukoek bezainbeste balio baitute juduen aurka. Baina juduak lekuko bidez frogatu beharko du agiria duenari ordaindu ziola, eta eskatzaileak ezin badu frogatu, zin egin beharko du ez ziola ordaindu, eta orduan ordainduko zaio.

Eta judua hiltzen bada, haren ondorengoek bete beharko dute aitaren betekizuna, lehen idatzitakoaren arabera, kristauak agiririk badu.

Eta kristaua hiltzen bada, eta haren ondorengoek zorra eskatzen badute eta agiria badute, orduan juduak haien aitari ordaindu ziola frogatu beharko du. Eta ezin badu lekuko bidez frogatu, agiria duen ondorengoak zin egingo du bere aitari ez ziotela ordaindu, eta juduak ordaindu egingo du.

Eta kristau batek judu baten kontra auziren bat badu, dirua, kolpeak edo beste arrazoiren bat dela medio, agiririk edo lekukorik izan ezean, juduak zin egingo du frogatzeko, eta aske geratuko da; era berean, kristauak juduaren aurka frogatzeko zin egingo du, lekukorik ez badu».

Raquel García Arancónen ustez, Lizarrako epaileek foruan garrantzi handia eman zioten nahiko ezohikoa zela dirudien egoera horri; aldiz, ohikoagoa zen kasu bat, hots, judu hartzekodunarena, modu orokorrean jaso zen, infantzoiaren, frankoen eta hiritarren zorren zinaz aritzean¹⁹⁹:

«Baina infantzoiak eta frankoek, herritar batekin edo judu batekin zorra dute-nean, hamabost urteko edo gehiagoko gizon bat aurkeztuko dute zin egin dezan, 10 sueldo baino gutxiago denean²⁰⁰.

Eta juduek eta hiritarrek beren eskuaz zin egingo dute 12 dirutik gorako zorra denean. Eta nafarrak bere aitakidearen buruagatik zin egingo du; eta juduak bere ekialdeagatik, 12 dirutik behera denean; eta frankoak, 12 dirutik behera denean, bere aitakidearen edo aitabitxiaren buruagatik zin egingo du gizon guztien aurrean»²⁰¹.

XVI. LABURPEN MODUAN

Lizarrako lehenengo foruarekin (1076-1077 ingurukoa), eraikuntza berriko hirigunea ezarri nahi izan zuten, aurretiko Lizarrara herrixka osatzeko, eta biztanle berriei estatus juridiko desberdina eman nahi zieten; hala, zerbitzuz

¹⁹⁹ GARCÍA ARANCÓN, M. R., Marco jurídico y proyección social de las minorías navarras: judíos y mudéjares (siglos XII-XV), *Iura Vasconiae. Revista de Derecho Histórico y Autnómico de Vasconia*, 4 (2007), 488.-489. or.

²⁰⁰ Lizarra, 2, 19.8.

²⁰¹ Lizarra, 2, 19.9.

hornitutako hiri-ehuna sortu zen gero, non gero eta jende gehiago biltzen zen, Donejakue bidea zela eta. Ez daukagu Lizarrako lehenengo foruaren jatorrizko dokumentua; baina 1164ko foru luzearen bertsioren hasieran kopiatuta ageri da testua. Testu horrek 14 kapitulu eta 23 manu ditu, eta frankoen estatutu juridikoa zehazten duten pribilegioetako batzuk ezartzen ditu: ondasunen askatasuna eta horiek eskuratzeko urtebete eta egun bateko agindua; espexera ez joateko fidantza; norbere hiriko jurisdikzioa eskatzeko eskubidea; merioa zigorren ko-brantzatik kanpo egotea; zigorra pisuak eta neurriak faltsutzeagatik, etab. Jakako tradizioan aurkitzen ditugun kapitulu berak dira, eta Lizarrako testutik Donostiako forura pasatu ziren, aldaketa txiki batzuekin.

Sortu eta mende batera, Lizarra zenbait auzoz osatuta zegoen: Lizarra, San Pedro, San Nikolas, Hilobi Santua eta San Joan. Baina berritasun handi bat zegoen: hala frankoak nola nafarrak bizi zitezkeen, lehenengo auzuneetan izan ezik. XII. mendeko bigarren erdialdean, Lizarra oso oparoa zen, eta lege-testu berri bat behar zuen. Hala, foruaren bertsiio luzea sortu zen, latinez idatzia eta Antso Jakitunak aldarrikatua, 1164an. José María Lacarrak adierazi zuenez, testu hori Jakako zuzenbidearen garapenaren bertsiio goiztiarra da, gaur egun kontserbatzen diren Aragoiko eta Iruñeko bertsiioak XIII. eta XIV. mendeetakoak baitira. Testu berri hori Jakako foruaren kontserbatzen ez den bertsioren batean oinarritu zen. Ordurako, Jakako familiaren teoria sortu eta finkatuta zegoen; hain zuzen ere, Lizarrako biztanleak Jakara joaten ziren argibideak eskatzera XII. mendean.

Foruan xedatutakoak Lizarrako bizitza itxuratzen zuen juridikoki. Alarguntasun- eta ondorengotza-eskubideei buruz agertzen diren manuak 1247ko Huescako Konpilazioan ere agertu ziren gerora, batzuetan literalki, edo Jakako foruaren idazketa luzatuta; horrek agerian jartzen du Lizarrak Jakako hasierako zuzenbideari jarraitu ziola. Hala ere, Lizarrako legelariak berezko manu esklusiboak sortu zituzten; esaterako, osteguneko merkatuari buruzkoak edo frankoen eta nafarren arteko bizikidetzaren ingurukoak. Gainera, hiribildu frankoaren ia mende bateko historian metatuz joan zen jurisprudentzia (arlo penalekoa, zibilekoa, fiskalekoa eta udal-arlokoa) jaso zen testu berrian.

Foruaren zati bat, 1164an idatzitakoa, jatorrizko forua baino askoz luzeagoa da, 70 kapitulu eta 245 manu baititu. Lehenengo 24 kapituluetan manu penalak jorratzen dira. Hainbat delitu eta haiei dagozkien zigorrak agertzen dira, nagusiki diruzkoak, eta horiek frogatzeko xedapenak ere jasotzen dira batzuetan. Sistematizatze ahalegina inon baino nabarmenagoa da zuzenbide zibilari buruzko hurrengo kapituluetan. Bahia, mailegua eta alokairua jorratzen dira, besteak beste; alabaina, ongien sistematizatutako edukia ondorengotzari buruzkoa da, zehaztasun handiz finkatzen baitira zenbait gai: irabazpidezko ondasunen banaketa, bereziki bigarren ezkontza dagoenean; testamentu motak, parrokoaren aurrekoa eta toki bakartian gertatutakoa barne; alargunaren usufruktuaren eta

bizirik dagoen ezkontidearen atzera eskuratzeko eskubideak; abintestatoa, etab. Gainera, auzotasunari buruzko eskubidea eta zuzenbide prozesalari buruzko zenbait kapitulu jasotzen dira, azken horiek zin-hitzetan, bahietan eta fidantzetan ardaztuta. Forua amaitzeko, ordenantza fiskal bat dago, *hostalaje* zeritzonagatik kobratutako eskubideei buruzkoa.

Lizarrako foru luzearen testuan sistematizatzeko ahalegina ikusten da, bereziki manu zibilen bi multzotan eta horien ondorengo manu penal batzuetan. Lehenengo multzoan, askotariko auzi zibilak biltzen dira: zorrak, salerosketak, lansariak, etab. Eta ezin da esan familia-zuzenbidea nagusitzen denik. Horren atzetik, kalteei buruzko manu penalak daude. Bigarren multzoan, salerosketei eta bahiei buruzko manu zibilak biltzen dira. Ondoren, hilketa-kasu batzuei buruzko manu penalak daude jasota. 2, 48 kapitulutik aurrera, gehiago nahasten dira auzi zibilak, penalak, prozesalak, fiskalak eta udal-arlokoak.

Bestalde, Donostiako foruan (Antso VI.a Jakitunak emana 1180an), agerian geratzen da mendekotasun juridiko handia zuela Lizarrako foruaren A idazketarekiko. Zenbait arlotako arauketa, bereziki merkataritza sustatzeko zenean, onuragarriagoa zen Donostiako biztanleentzat, Lizarrako testu nagusian aurkitzen duguna baino.

Bi foruen arteko alderik nabarmenenak merkataritza-zuzenbidean daude, hain zuzen ere. Kontuan hartu behar da Lizarrako forua sortzeko arrazoia Donejakue bidearen gune estrategiko batean merkataritzako hirigunea sortzea zela; aldiz, Donostian, Nafarroako erreinuarentzat itsas merkataritzako hirigunea sortu nahi zen. Zehazki, lehen zatiko 2., 3., 4. eta 5. kapituluetan, lezdaren salbuespena itsas merkataritzako ohitura eta usadioetara egokitzen da; badakigu Jakako biztanleak 1135etik zeudela lezda ordaintzetik salbuespena. Etxe biztanleduna zutenek soilik zuten salbuespen hori. Halaber, agerian geratzen da hiribildua sortzeko interes estrategikoa; hain zuzen ere, Iruñera zihoazen salgaiei heren bateko beherapena egiten zitzairen lezdaren ordainketan²⁰². Donostiako foruaren laurdena merkataritzako kontuak arautzeko egin zuten bereziki; hala, ez dator bat Lizarrako foruarekin. Zati horretako manu batzuk, almirantearena, esaterako, Jakako foruaren Iruñeko bertsioaren batean oinarrituko ziren, agian.

XVII. BIBLIOGRAFIA

ALONSO, Paz, El proceso penal en el Fuero de San Sebastián. *El Fuero de San Sebastián y su época* lanean. *Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 397-405. or.

²⁰² Donostia, 1, 3.2 eta 1, 4.2.

- ARÍZAGA, Beatriz, Las villas guipuzcoanas que reciben el fuero de San Sebastián: modos de vida de sus habitantes. *El Fuero de San Sebastián y su época lanean. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 113-134. or.
- BANÚS Y AGUIRRE, José Luis, *El Fuero de San Sebastián*, Zarautz: Donostiako Udala, 1963.
- BARRERO GARCÍA, Ana María, La difusión del Fuero de Jaca en el Camino de Santiago. *El Fuero de Jaca, II, Estudios*, Zaragoza: El Justicia de Aragón, 2003, 113-160. or.
- BASABE MARTÍN, Alberto, Estudio lingüístico del fuero de San Sebastián en Congreso. *El Fuero de San Sebastián y su época lanean. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 27-68. or.
- BEROIZ LAZCANO, Marcelino, *Crimen y castigo en Navarra bajo el reinado de los primeros Evreux (1328-1349)*, Iruñea: Nafarroako Unibertsitate Publikoa, 2005.
- CAMPOS RUIZ, Julio, *El Fuero de Estella*, Lizarra: Lizarrako Udala, 2005.
- FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, Luis Javier, Fueros locales de Navarra, *Príncipe de Viana*, 68. bol., 242. zbk. (2007), 865-899. or.
- GARCÍA ARANCÓN, Mª Raquel, Marco jurídico y proyección social de las minorías navarras: judíos y mudéjares (siglos XII-XV), *Iura Vasconiae. Revista de Derecho Histórico y Autónomo de Vasconia*, 4 (2007), 459-516. or.
- GARCÍA CANTERO, Gabriel, El Derecho civil en el Fuero de San Sebastián. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 379-396. or.
- GARCÍA-GRANERO, Javier, Fuero General de Navarra 4, 2, 3. El cónyuge viudo que tiene *fealdat* ¿puede enajenar en caso de necesidad?, *Anuario de Derecho Civil*, 27 (1974), 91-268. or.
- GARIBAY, Esteban de, *Los XL libros dél Compendio historial de las Chronicas y vniuersal Historia de todos los reynos de España / Compuestos por Estewan de Garibay y Çamálloa, de nación Cántabro, vezino de la villa de Mondragón, de la provincia de Guipúzcoa*, Anveres: Christophoro Plantino, 1571.
- HOLMER, Gustaf (ed.), *El fuero de Estella según el manuscrito 944 de la Biblioteca de Palacio de Madrid*, Colecc. Leges Hispanicae Medii Aevi, 10. Zbk., Goteborg; Stockholm; Uppsala: Karlshamn, 1963.
- IRUJO, Xabier, *Giving Birth to Cosmopolis. The Code of Laws of Estella (c. 1076)*, Santa Barbara: Californiako Unibertsitatea, Santa Barbara, 2011.

JIMENO ARANGUREN, Roldán, El municipio de Vasconia en la Edad Media, *Iura Vasconiae*, 2 (2005), 45-83. or.

-Las figuras de garantía en los fueros medievales hispánicos occidentales. SALUSTIANO DE DIOS, Javier Infante, ROBLEDO, Ricardo eta TORIJANO, Eugenia (koor.), *Historia de la Propiedad. Crédito y Garantía. V Encuentro interdisciplinar, Salamanca, 31 de mayo-2 de junio de 2006*, Madrid: Servicio de Estudios del Colegio de Registradores, 2007, pp. 15-79.

-Servicio de armas en los fueros medievales de Vasconia: fonsado/hueste, cabalgada y apellido, *Iura Vasconiae*, 4 (2007), pp. 33-66.

-*Matrimonio y otras uniones afines en el Derecho histórico navarro (siglos VIII-XVIII)*, Madrid: Dykinson, 2015.

-*Los Fueros de Navarra*, Madrid: Estatuko Aldizkari Ofiziala Estatu Agentzia, 2016.

LACARRA DE MIGUEL, José María, Fuero de Estella, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 4 (1927), 404-451. or.

-Fuero de Estella. 1164. urtea, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 9 (1932), 386-392. or.

-Fuero de Estella en versión lemosina, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 9 (1932), 393-413. or.

-Notas para la formación de las familias de fueros de Navarra, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 10 (1933), 203-272. or.

LACARRA DE MIGUEL, José M^a eta MARTÍN DUQUE, Ángel J., *Fueros derivados de Jaca I: Estella-San Sebastián*, Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia, 1969.

LACRUZ BERDEJO, José Luis, El régimen matrimonial de los fueros de Aragón, *Anuario de Derecho Aragonés*, 3 (1946), 17-153. or.

LALINDE, Jesús, *Los Fueros de Aragón*, Zaragoza: Librería General, 1979.

MARTÍN DUQUE, Ángel J., El fuero de San Sebastián. Tradición manuscrita y edición crítica. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 3-25. or.

-La fundación del burgo navarro: Estella, *Príncipe de Viana*, 51. bol., 190. zbk. (1990), 317-328. or.; berred. *Príncipe de Viana*, 63. bol., 227. zbk. (2002), 761-772. or.

MARTÍNEZ GIJÓN, José, Los sistemas de tutela y administración de los bienes de los menores en el Derecho local de Navarra, *Anuario de Historia del Derecho español*, 40 (1970), 227-240. or.

- MONREAL ZIA, Gregorio eta JIMENO ARANGUREN, Roldán, *Textos histórico-jurídicos navarros. I. Historia Antigua y Medieval*, Iruñea: Nafarroako Gobernua, 2008.
- ORELLA, José Luis, El fuero de San Sebastián y su entorno histórico. GÓMEZ PIÑEIRO, Javier eta SÁEZ GARCÍA, Juan Antonio (ed.) *Geografía e Historia de Donostia-San Sebastián* lanean, Donostia: Ingeba, 1999, 60-78.or.
- Estudio jurídico comparativo de los fueros de San Sebastián, Estella, Vitoria y Logroño. *El Fuero de San Sebastián y su época. Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián* lanean, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1982, 255-300. or.
- OSÉS URRICELQUI, Merche, *Documentación medieval de Estella (siglos XII-XVI)*, Iruñea: Nafarroako Gobernua, 2005.
- SALINAS QUIJADA, Francisco, El Derecho civil en el Fuero de San Sebastián (Y Fuero Nuevo). *El Fuero de San Sebastián y su época* lanean. *Actas del VIII centenario de la Fundación de San Sebastián*, San Sebastián: Sociedad de Estudios Vascos, 1982, 301-378. or.
- SEGURA URRA, Félix, *Fazer justicia. Fuero poder público y delito en Navarra (siglos XIII-XIV)*, Iruñea: Nafarroako Gobernua, 2005.
- SOLA ALAYETO, Antonio eta ROS ZUASTI, Toño, *Estella, posta y mercado en la Ruta Jacobea*, Lizarra: Nafarroako Aurrezki Kutxa, 1992.